

OTTO HERMANN PESCH

DRUHÝ

VATIKÁNSKÝ

KONCIL

1962

1965

P Ř Í P R A V A

P R Ů B Ě H

O D K A Z

VYŠEHRA D

OTTO HERMANN PESCH

DRUHÝ
VATIKÁNSKÝ
KONCIL
1962
1965

PŘÍPRAVA
PRŮBĚH
ODKAZ

VYŠEHRA D 2014

Kniha vychází
v roce 80. výročí založení
nakladatelství Vyšehrad
|1934–2014|

Z německého originálu Das Zweite Vätikanische Konzil.
Vorgeschichte – Verlauf – Ergebnisse – Nachgeschichte,
vydaného nakladatelstvím Echter Verlag, Würzburg 1994,
přeložili Karel Floss (300–369), Václav Frei (203–261, 387–396)
Václav Konzal (19–23, 107–132, 373–375)
Jaroslav Vokoun (24–106, 133–202, 370–373)
Václav Žilinský (262–299, 375–387, 397–415)
Na redakční přípravě českého vydání spolupracoval Václav Konzal
Typografie Zbyněk Kočvar
Odpovědný redaktor Jaroslav Vrbenský
E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
roku 2014 jako svou 1307. publikaci
Vydání v elektronickém formátu první
(podle druhého vydání v tištěné podobě)
Doporučená cena E-knihy 299 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

© Echter Verlag, Würzburg 1993 (3. vydání 1994)
Translation © PhDr. Karel Floss, RNDr. Václav Frei, PhDr. Václav Konzal,
Mgr. Jaroslav Vokoun, ThDr. Václav Žilinský 1996

ISBN 978-80-7429-513-3

Elektronické formáty připravil KOSMAS, www.kosmas.cz
Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

*S vděčnou radostí věnuji tuto knihu
Katolické teologické fakultě
Mohučské univerzity,
která mi udělila čestný doktorát*

OBSAH

Franz kardinál König: Slovo k českému vydání.	19
Autorovo pozdravení českým čtenářkám a čtenářům.	22
Namísto předmluvy: Kde stojíme.	24

KAPITOLA PRVNÍ

„Jako když se květ rozevře v nečekaném jaru“
(*Prehistorie Druhého vatikánského koncilu*)

I. TÉMĚŘ SPONTÁNNÍ NÁPAD	29
1. Změna v církvi?	29
2. „Osvícen velkou myšlenkou“	30
II. CO JE KONCIL?	32
1. Církevněprávní situace	32
2. Pro srovnání	35
3. Smysl koncilu	36
4. Pravomoc koncilu	39
III. NEDOKONČENÝ 1. VATIKÁNSKÝ KONCIL (1869/1870)	42
1. Program koncilu	42
2. Usnesení koncilu a jeho náhlé ukončení	43
IV. PAPEŽSKÁ CENTRÁLNÍ VLÁDA	45
1. Styl a forma řízení církve	45
2. Encykliky a instrukce	47
V. JAN XXIII.	48
1. Pius XII. a Jan XXIII.	48
2. Paradox papeže Jana	49

VI. OHLÁŠENÍ KONCILU	50
1. Plány uspořádat koncil	50
2. Představa Jana XXIII. o koncilu	52
3. Ohlášení	53
Doporučená literatura	54

KAPITOLA DRUHÁ

„S odvážným rozletem“

(Příprava koncilu – vzdor všemu odporu)

I. ODPOR – NEJEN V ŘÍMSKÉ KURII	56
1. Poslušnost podle vlastního uvážení?	56
2. Kritické hlasy	58
II. VYTYČENÍ CÍLE – PROTI MNOHA OČEKÁVÁNÍM A OBAVÁM	61
1. S očekáváními se protrhly hráze	61
2. Nebude to unijní koncil	63
3. Co tedy mělo být cílem koncilu?	65
4. „Pastorální koncil“	68
III. VNĚJŠÍ PŘÍPRAVA – BOJ S ĎÁBLEM ZBLÍŽKA	70
1. Technické problémy	70
2. Přípravné komise	71
3. „Schémata“	74
4. Jednací řád	76
IV. ZAHÁJENÍ KONCILU – HODINA JANA XXIII.	79
Doporučená literatura	81

KAPITOLA TŘETÍ

„Jsme koncil – a žádní školáci“

(Průběh koncilu)

I. FORMÁLNÍ VÝSLEDEK PŘEDEM	82
II. PRŮBĚH KONCILU	86
1. Pro a proti užívání latiny	86
2. Koncil a tisk	89
3. „Pozorovatelé“	91
4. První jednací období: 11. října – 8. prosince 1962	93
5. Jednací řád koncilu	94
6. Druhé jednací období: 29. září – 4. prosince 1963	97
7. Třetí jednací období: 14. září – 21. listopadu 1964	98
8. Čtvrté jednací období: 14. září – 8. prosince 1965	98
III. SKANDÁLY A KRIZE	99
1. První náznaky	100
2. „Nota praevia explicativa“ (Předběžná vysvětlující poznámka) ke konstituci o církvi	101
3. „Černý čtvrtek“: 19. listopad 1964	102
4. Papežovy motivy	103
IV. ZÁVĚR	104
Doporučená literatura	105

KAPITOLA ČTVRTÁ

„Latina jen pro turisty a zahraniční dělníky“

(Liturgická reforma)

I. NEJVIDITELNĚJŠÍ A NEJTRVALEJŠÍ REFORMNÍ DÍLO KONCILU	107
--	-----

II. LITURGICKÉ HNUTÍ JAKO PREHISTORIE LITURGICKÉ REFORMY.....	111
1. Liturgie před koncilem.....	111
2. Liturgické hnutí.....	114
3. Předkoncilní neděle.....	116
III. VZNIK KONSTITUCE O LITURGII.....	118
1. Přípravné práce.....	119
2. Hlasování.....	120
IV. TĚŽIŠTĚ KONSTITUCE O LITURGII.....	121
1. Národní jazyk v liturgii.....	121
2. Teologický základ.....	123
V. DŮSLEDKY – A JEDNO HODNOCENÍ.....	124
1. Důsledky.....	124
2. Jedno hodnocení.....	127
3. Nevyřešený problém.....	128
VI. STANOVISKO K JEDNOMU SPORNÉMU OPATŘENÍ JANA PAVLA II.	130
Doporučená literatura.....	132

KAPITOLA PÁTÁ

Z členů církve se stává Boží lid

(Pojetí církve)

I. OBRAZY CÍRKVE.....	133
1. Od hierarchie k lidu.....	133
2. Od patristického období po reformaci.....	134
3. Od reformační epochy po předvečer koncilu.....	136
II. ZÁPAS KONCILU O POJETÍ CÍRKVE.....	138
1. Konstituce o liturgii jako preludium.....	138
2. První koncept z roku 1962.....	139
3. Kritika, při níž se tají dech.....	141

4. Nutná záchrana cti	144
5. Druhý koncept a konečná verze	146
III. TĚŽIŠTĚ KONCILNÍHO UČENÍ O CÍRKVI . . .	148
1. Tradice mezi tradicemi	148
2. Kompromisy	150
3. Nové jako dodatek ke starému	153
4. Znalost toho, co předcházelo	154
5. Celý koncil – rozdílně interpretovaný	156
6. Duch a litera	158
A. Církev jako „svátost“	159
1. „Mysterium“ církve	159
2. Katechismový pojem „svátosti“	162
3. Teologický a pastorační impuls	164
4. Funkce této teze	169
B. Církev jako „Boží lid“	170
1. Kněžství všech pokřtěných	170
2. „Boží lid“ nebo „tělo Kristovo“?	171
3. Boží lid a lid národů	175
4. Pokřtění jako kněží	177
5. „Smysl pro víru“ a učitelský úřad	179
C. Církev jako communio	181
1. Tajný vůdčí motiv koncilu	181
2. Společenství s Bohem	182
3. Církev jako communio	183
D. Maria a církev	188
1. Bez hádky to nejde	188
2. Střízlivý text	190
E. Evangelická kritika	191
1. Dvě reprezentativní evangelická stanoviska	192
2. Pokus o odpověď	195
3. Odpuštění církvi?	198
F. Laici	199
 Doporučená literatura	 201

KAPITOLA ŠESTÁ

„Elementy“ se stávají církví

(Ekumenická jednota církve)

I. NEJEKUMENIČTĚJŠÍ ZE VŠECH KONCILŮ ...	203
1. Ekumenický soukromý dopis	203
2. Vznik dekretu o ekumenismu	205
II. CO ŘÍKÁ KONCIL O JEDNOTĚ CÍRKVE?	207
1. Ohlédnutí na konstituci o církvi	207
2. Dekret o ekumenismu.	209
3. „Subsistit in Ecclesia catholica“	212
4. „Oprávněné odlišnosti“	217
5. „Hierarchie pravd“	218
6. „Plně začlenění“ a „spojení“	219
7. Ekumenismus obrácení	221
III. BUDOUCNOST EKUMENY?	223
1. Obnovení jednoty není v našich možnostech	223
2. „Církve a církevní společnosti“	225
Doporučená literatura	201

KAPITOLA SEDMÁ

„Zbavte nás těch ozdobných knoflíků a pásů, které nikdo nechce!“

(Úřad a hierarchie podle koncilových textů)

I. K PREHISTORII	232
1. Od nástupce apoštolů k členu biskupského kolegia	232
2. Jasnozřivé diskuse	235
II. „HIERARCHICKÉ“ ZŘÍZENÍ CÍRKVE	237
1. „Hierarchie“	237
2. „Hierarchické“ zřízení církve	238

3. Třetí kapitola konstituce o církvi	241
4. Dekret o pastýřské službě biskupů v církvi	248
5. Biskupská konference	252
6. Kněží a jáhnové	255

III. VELKÁ ÚCTA PŘED NEUSKUTEČNITELNÝM ÚŘADEM	257
--	-----

Doporučená literatura	201
---------------------------------	-----

KAPITOLA OSMÁ

„Toto schéma se mi nelíbí“

(Písmo, tradice, učitelský úřad a teologie)

I. UČITELSKÝ ÚŘAD NAD PÍSMEM?	262
---	-----

II. PREHISTORIE KONSTITUCE O ZJEVENÍ	263
--	-----

1. Předběžný soud	264
2. Předehra: „Biblické hnutí“	265
3. „Historickokritický výklad bible“	266
4. „Tradice“	269
5. Ke vzniku konstituce	271

III. CO Z TOHO VZEŠLO?	273
----------------------------------	-----

1. Nejdůležitější výpovědi konstituce o zjevení	273
2. Svoboda teologie	276

Doporučená literatura	201
---------------------------------	-----

KAPITOLA DEVÁTÁ

„Perfidi Judaei“?

(Církev, Izrael a různá náboženství)

I. VELKÝ PÁTEK PŘED KONCILEM	281
--	-----

II. PREHISTORIE PROHLÁŠENÍ O NEKŘESŤANSKÝCH NÁBOŽENSTVÍCH.....	282
1. Jan XXIII. a Židé	282
2. Iniciativy v předpolí	283
3. Ústřední cíle	283
III. KŘÍŽOVÁ CESTA TEXTU	284
1. Od zadání úkolu až k prvotnímu návrhu	284
2. Takzvaná aféra Wardi	286
3. Od dekretu o ekumenismu k Prohlášení	287
4. Rozšíření na Prohlášení o náboženstvích	291
IV. K OBSAHU PROHLÁŠENÍ	292
1. Církev a nekřesťanská náboženství	292
2. Církev a židovstvo	294
3. Církev a náboženská svoboda	295
Doporučená literatura	297

KAPITOLA DESÁTÁ

„Archa Noemova“
(*Církev v dnešním světě*)

I. SPORY O CÍL	300
II. DOBA PŘED KONCILEM	302
1. Takzvaný text jedna	302
2. Dialog bez partnera dialogu?	306
3. Papežské iniciativy	307
4. Průlom	308
III. PROBLÉMOVÉ KLÍČOVÉ BODY HISTORIE TEXTU	309
1. Ani mnoho kuchařů kaši nezkaží	309
2. Předlohy textu	310
3. Iniciativa Ekumenické rady církví	311
4. Problémové klíčové body	313
5. Dvě plenární diskuse	316

IV. NĚKOLIK PŘÍKLADŮ KLÍČOVÝCH BODŮ PASTORÁLNÍ KONSTITUCE	320
1. Uspořádání konstituce	321
2. Ateismus	322
3. Manželství a rodina	323
4. Církev a stát	327
5. Válka a mír	329
V. KRÁTKÉ HODNOCENÍ	334
Doporučená literatura	336

KAPITOLA JEDENÁCTÁ

„Třetí epocha církevních dějin“

(Trvalý význam Druhého vatikánského koncilu)

I. RETROSPEKTIVNÍ POHLED S VYSTRŽLIVĚLOU NADĚJÍ	337
1. Tři hlasy	337
2. Trvalé výsledky	340
3. Ambivalentní výsledky	342
II. TRVALÝ VÝZNAM DRUHÉHO Vatikánského koncilu	344
1. Základní teologická interpretace	344
2. Základní teologický úkol	346
III. DOBA PO KONCILU	347
1. „Restaurace“?	347
2. Pouze „restaurace“?	359
IV. TRVALÉ ÚKOLY PLYNOUCÍ Z IMPULZŮ KONCILU	362
1. Odpověď na ateismus	362
2. Inkulturace liturgie	363
3. Kolegialita biskupů	363
4. Revidovatelný jazyk	363

V. TŘETÍ VATIKÁNSKÝ KONCIL?	364
VI. SEN O CÍRKVI	366
Doporučená literatura	367
Poznámky	371
O autorovi	417
Seznam zkratek	419
Jmenný rejstřík	423
Věcný rejstřík	427
Rejstřík citovaných či zmíněných koncilových dokumentů . . .	434

Franz kardinál König

Slovo k českému vydání

Jako účastník Druhého vatikánského koncilu se těším z toho, že může také česky vyjít důkladná zpráva o tomto koncilu sepsaná profesorem Ottou H. Peschem. Toto nové dílo podává zevrubnou informaci o všech velkých tématech projednáváných a schválených na posledním koncilu. Na neposledním místě přitom jde také o velké impulzy, které odtud vzešly pro naši církev na prahu třetího tisíciletí.

Předkládaný text známého teologa umožňuje navíc nahlédnout do lidských zápasů o příslušná velká témata, které probíhaly, dokud daná témata nedosáhla náležité zralosti, již bylo zapotřebí, aby mohla být v úplnosti schválena. Na tomto základě se nám tak dostává vhledu do tehdejšího historického pozadí, dnes už jen víceméně povědomého, pro správné pochopení textů však velice významného.

Pro nás všechny však zůstává důležitým, abychom v pokoncilním čase pamatovali na to, jak tehdy – vskutku už od té doby uplynulo dobrých třicet let – sledovala světová veřejnost četné velké otázky koncilu s velikou pozorností, ba s účastenstvím. Koncilem projednávané problémy nebyly totiž důležité jen pro samu církev; ohlas ve sdělovacích prostředcích ukazoval, že stejně významné byly i pro vztah církve a dnešního světa. Velký zájem vyvolávaly proto takové otázky jako ekumenismus, tzn. snaha pomáhat znovunastolení ztracené jednoty všech křesťanů, neboť přítomné rozštěpení na odloučené křesťanské církve „odporuje zcela zřetelně Kristově vůli“, jak se praví v předmluvě dekretu o ekumenismu (čl. 1), „a je pohoršením světu a poškozují svatou věc hlásání evangelia všemu stvoření“. Dalšími tématy vyvolávajícími pozornost veřejnosti byly vztah katolické církve k nekřesťanským náboženstvím, vztah kněží a laiků v církvi (dekret o laickém apoštolátu), vyjasnění vztahu katolické církve k izraelskému národu.

Papež Pavel VI. zakončil 8. prosince 1965 poslední koncil slavnou bohoslužbou v bazilice sv. Petra. Tato událost se pro mne jako účastníka koncilu stala svým způsobem klíčovým zážitkem.

Papež sloužil slavnostní mši na závěr koncilu. Ve Sv. Petru byl přítomen též zástupce ekumenického patriarchy Athenagora z Konstantinopole v nádherném orientálním liturgickém rouchu. Koncem bohoslužby ho Pavel VI. poprosil, aby přistoupil k papežskému oltáři. Sám jsem patřil k té malé skupině, která mohla zblízka spoluprožít to všechno u papežského oltáře, když papež slavnostním způsobem oznámil přeplněné svatopetrské bazilice následující: V této hodině vyhláší patriarcha Athenagoras jako čestná hlava ortodoxních církví a také já sám jako držitel Petrova úřadu vyhláší, že bula, jež vyvolala rozkol v roce 1054 a rozdělila církev na západní a východní – že tato bula a její obsah se ode dneška oběma stranami prohlašuje za neplatnou.

V tomto okamžiku se přinejmenším právně zacelila roztržka, jež svého času poprvé rozdělila křesťanstvo.

A tehdy celou bazilikou zaburácel potlesk. Brzy potom mi jeden z přítomných, profesor církevních dějin na jedné rakouské univerzitě, řekl: Víte, při téhle události mi vytryskly z očí slzy, protože jsem si uvědomil ani ne tak jako církevní historik jako historik vůbec, jaký význam má tato hodina pro celý dějinný vývoj světa.

Při diskusích, které se rozvinuly po koncilu mezi tzv. „konzervativním“ a tzv. „progresivním“ směrem (mám přitom na mysli západoevropský a středoevropský prostor), nešlo vždy jen o hodnocení různých koncilních výroků. Oba směry, které tehdy vyvstaly, se spíše točily a točí kolem správného obrazu církve v dnešním světě. Aniž by se stále odvolávali na koncilové texty nebo je brali náležitě na vědomí, kladli jedni důraz na jednotu a jednotnost v protikladu k legitimní pluralitě. Ti druhí zase vyjadřovali svou starost, aby snad fundamentalistické spodní proudy nějak nezúžily nebo nezkruslily obraz církve pro budoucí časy. Opětovně nám to ukazuje naléhavou nezbytnost upřímného a bratrského dialogu, který povede k nalezení konkrétní střední cesty.

Z dnešního pohledu je tudíž zajímavé, jak z časového odstupu více než třiceti let hodnotí význam Druhého vatikánského koncilu pro budoucnost církve papež Jan Pavel II. jakožto hlava církve.

Ve svém apoštolském listu *Tertio Millenio adveniente* (Příchod třetího tisíciletí) z 10. listopadu 1994 označuje koncil jako „prozřetelnostní událost“, jíž „církev započala bezprostřední přípravu na jubilejní rok 2000“. – Tento koncil „byl totiž podobný předchozím koncilům, a zároveň úplně jiný; koncil zcela zaměřený na tajemství

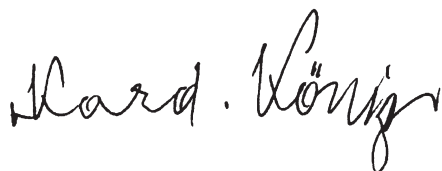
církve a Krista, a zároveň otevřený světu. Protože byl otevřený, dal evangelijní odpověď dnešnímu světu, který poznal nelidskosti dvacátého století, prošel hrůzami první a druhé světové války, zajateckých táborů a nesmírných pogromů. Tyto nedávné události ukazují, že svět, potřebuje obnovu, potřebuje obrácení“ (čl. 18).

Nebo o něco dále čteme: „Na žádném jiném koncilu se s takovou jasností nemluvílo o jednotě křesťanů, o dialogu s nekřesťanskými náboženstvími, o zvláštním významu Starého zákona a Izraele, o důstojnosti osobního svědomí, o principu náboženské svobody, o různých kulturních tradicích, v jejichž rámci církev uskutečňuje své misijní poslání...“

Na základě svých zkušeností z celého světa ještě římský biskup připojil: „Nesmírné bohatství informací a rovněž i *nový jazyk, předtím neznámý*, kterým koncilový text promlouvá, představují téměř poselství nových časů.“ (čl. 19, 20)

Patřím s profesorem Peschem určitě k těm, kteří z celého srdce souhlasí s Janem Pavlem II., když říká, že Jan XXIII. svolal ten koncil s prorockou předvídavostí, a když na jiném místě konstatuje, že církev udělala posledním koncilem „mocný skok vpřed“.

Vídeň, 22. června 1996

Handwritten signature in black ink, reading "Kard. König". The signature is written in a cursive, flowing style.

Autorovo pozdravení českým čtenářkám a čtenářům

Je pro mne kromobyčejně radostné, že tato kniha vychází nyní také česky. Doufám, že svým způsobem může pomoci církvi v České republice přijmout podněty, jež vzešly a stále vycházejí ze světové události, jakou byl Druhý vatikánský koncil. Opravdu mimořádně mě přitom těší, že tuto naději se mnou sdílí také nejdůstojnější pan kardinál ThDr. Franz König, emeritní arcibiskup vídeňský, dlouholetý český příznivec.

Ke vzniku a intencím této knihy, stejně jako k jejím mezím, nemusím opakovat nic z toho, co obsahuje úvodní slovo. Během četby český čtenář snadno rozpozná, že toto vyprávění o koncilu se nezrodilo u něho „doma“, ale u „sousedů“, a z toho vyplývá i různost situací, pohledů i reakcí. Leč právě tohle, že totiž jinde může být leccos jinak, že církev už nechce být po celém světě „uniformní“, nýbrž že pluralitu v jednotlivých místních církvích uznává a dokonce jí přeje, právě to je jedním z nejzávažnějších výsledků koncilu. Jednotlivé místní církve tak nejen mohou domýšlet a dotvářet své vlastní tradice, ale mohou a mají se navzájem inspirovat a povzbuzovat na své dějinné cestě k jedinému cíli, zaslíbenému v biblické zvěsti.

Jedna informace by však asi mohla ctěné české čtenářky a čtenáře zajímat: veškeré obavy zmíněné závěrem úvodního slova „Kde stojíme“ se ukázaly být bezpředmětnými: kniha se mezitím dočkala trojího vydání, a tak bude možná zapotřebí ještě vydání čtvrtého. Velice mě rovněž těší, že se mi dostalo o knize vesměs nejen přátelských, ale i odborně kladných recenzí a posudků, pocházejících přitom z přímo protikladných uskupení v německé církvi, tedy jak ze strany „konzervativních“, tak „progresivních“ recenzentů, smím-li pro stručnost použít těchto zjednodušujících pojmů. Zvláště vzácný je pro mne soud významného koncilního teologa Aloise Grillmeiera, povýšeného v roce 1995 na kardinála. Ten totiž v jednom interview řekl, že kniha podává velmi dobrý přehled závěrů koncilu i jejich následného působení. Všichni recenzenti se shodují v tom, oč jsem

ve skutečnosti usiloval: že navzdory lečterým kritickým slovům byla kniha napsána z lásky k církvi a v upřímné starosti o její budoucnost. Velice bych si přál, aby to vycítili i české čtenářky a čtenáři.

Obzvláštní dík patří nakladatelství Vyšehrad za odhodlání pořídit tento překlad i za péči věnovanou jeho vydání, a jmenovitě všem, kteří se na něm podíleli.

Nuže zdravím české čtenářky a čtenáře a ze srdce jim děkuji za jejich zájem. A také pro ně opakuji své přání, které jsem vyslovil v závěru úvodního slova, aby církev vstoupila do „třetí epochy svých dějin“ dobře připravena.

V Hamburku 11. října 1996

Otto Hermann Pesch

34 roky od zahájení

Druhého vatikánského koncilu

Namísto předmluvy: Kde stojíme

Osmého řádného generálního shromáždění synody biskupů, která se konala v říjnu 1990 v Římě, se účastnilo dohromady 238 členů. Jen 12 z nich se ještě podílelo na celém Druhém vatikánském koncilu (1962–1965). Píše to mohučský biskup a předseda německé biskupské konference Karl Lehmann v okružním listu, který hned po skončení synody napsal s datem 30. 10. 1990 kandidátům kněžství, jáhnům, kněžím a světicím biskupům v mohučské diecézi.

Dnešní čtyřicátníci – samozřejmě včetně čtyřicetiletých teologů a teoložek – si v nejlepším případě pamatují koncil jako mediální událost svých školních let, snad i s několika matnými vzpomínkami na ne zcela pochopené výklady z hodin náboženství. Pro dnešní třicátníky, a tím spíše pro dnešní studenty teologie, je koncil datem z učebnice (církevních) dějin. Ke kulatým výročím – 35 let od zahájení, 30 let od jeho skončení – se konají konference, vycházejí retrospektivní sborníky s různými bilancemi, byla svolána i speciální synoda, např. roku 1985. Jinak hrozí koncilu v široké veřejnosti zapomenutí. V životě současné církve, a tím spíše v jednání některých nositelů vyšších církevních úřadů upomíná máloco na to, že dnešní církev žije z impulzů a rozletu této události století, již koncil skutečně je.

Do jisté míry by se to tak mohlo zdát i proto, že mnohé věci, které koncil zavedl, jsou dnes samozřejmostí, takže si sotva uvědomujeme, že ve srovnání s předkoncilní dobou je jejich význam přímo revoluční. Koncil je také v novější teologii – teologii čtyřicátníků a třicátníků – samozřejmým východiskem a kritériem myšlení a posuzování. To však ještě neformuje takřikajíc „životní pocit“ církve v plné šíři. Na druhé straně ti, kdo na tom mají zájem, nejen někteří hodnostáři, činí mnohé, aby koncil skutečně upadl do zapomenutí, a nitrocírkevní duch doby tomu zčásti napomáhá.

Tato kniha byla napsána, aby uvedený stav pomohla změnit. Padesát let považují znalí historikové na základě historické zkušenosti za dobu nutnou k „receptci“ koncilu, tedy k jeho vědomému převedení

do života církve. Máme tedy ještě nějaký čas – počítáno přesně to je do roku 2015. Proto musí být první starostí, aby se koncil uchoval v paměti – nejen v odborné teologii, ale i v prožívání víry (sensus fidei) věřících. Krátce před prahem třetího tisíciletí je nutno mít před očima, kde již církev jednou byla v polovině 20. století a odkud se vydala na cestu do nových časů a oblastí s nadějemi, z nichž momentálně zbývá už jen slabý odlesk.

K tomu přistupují dva spíše vnější důvody. Svědkové doby vymírají. Už jen dvanáct koncilních otců se účastnilo biskupské synody. Teologové koncilu, kteří fakticky vypracovávali texty, jsou z velké části již mrtvi nebo aspoň už nejsou v stavu napsat knihu o koncilu. Já sám jsem abych tak řekl spíše druhořadým svědkem tehdejšího dění. Pro mě je koncilní převrat částí doby mých studií – během jeho příprav a konání jsem končil své základní studium a pracoval na disertaci. V roce, kdy koncil skončil, jsem začal svou učitelskou činnost. Ale ani takovito druhořadí svědkové doby už nejsou z nejmladších. Za deset let bude možno psát o koncilu stěží z živé osobní zkušenosti, ale jen na základě studia dokumentů a interpretování pramenů – tak jako třeba o Prvním vatikánském koncilu nebo o koncilu Tridentském. Pak už bude sotva možné zachytit a zprostředkovat něco z „atmosféry“ tehdejšího dění, a to bez obav i s přispěním některých anekdotických příhod. Ale právě pak o tom všem budou lidé chtít vědět tím spíše. Proto musela být tato kniha napsána teď, třebaže plný užitek z ní může vzejít třeba až za deset let.

A nyní druhý důvod: Existuje přirozeně již celá knihovna literatury o koncilu ke všem dílčím otázkám témat, která koncil projednával. Neexistuje však žádné novější souhrnné vyličení koncilu. Jsou tu jen starší shrnující ličení v novém vydání „Malých dějin koncilů“ od Huberta Jedina a o něco podrobnější v VII. svazku Příruční encyklopedie církevních dějin od téhož autora. K tomu přistupují nyní i odpovídající pasáže v souborném díle Giuseppe Alberiga. Přitom byly právě v posledních letech zpřístupněny četné prameny a dokumenty, které vrhají skutečně nové světlo na jednotlivé procesy na koncilu a motivují tak k novému celkovému vyličení v poněkud zevrubnější formě. I proto musela být tato kniha, pokud vůbec, napsána nyní.

Kniha vznikla z přednášek „pro posluchače všech oborů“, které jsem podvackrát konal v letním semestru 1985 a v zimním semestru 1990/91 na univerzitě v Hamburku. Pro knižní vydání byl rukopis

přepracován a přitom podstatně rozšířen. Ani tak ještě nepodává celkový obraz v kvantitativním smyslu, nýbrž soustřeďuji se v něm na teologické důrazy. Žádný recenzent by mně proto neměl vytýkat, že například zanedbávám misijní dimenzi církve, protože jsem nevěnoval samostatnou kapitolu dekretu o misijní činnosti církve; nebo že je mi nedůležitá pedagogika, protože nepojednávám tematicky o dekretu o křesťanské výchově atd. Zůstalo zaměření na širší publikum zájemců, a proto snaha o všeobecnou srozumitelnost. Přitom nejsem veden „badatelskou ctižádostí“. V líčení průběhu koncilu a dějin textů se plně opírám o výsledky bádání jiných, na což poukazuji na příslušném místě. Za teologickou interpretaci textů ovšem zodpovídám sám, u některých interpretací si dokonce nárokuji „autorská práva“ – a říkám pak také, kde nesouhlasím s jinými vykladači. Vždy však platí: Mým hlavním zájmem nejsou žádné subtilnosti, ale pokus uchovat živou vzpomínku, což občas vyžaduje pracovat spíše technikou dřevořezu než jemné mědirytiny.

Několik technických pokynů. Nejmilejší by mi bylo, kdyby měl čtenář při četbě po ruce vydání koncilních textů a vždy si hned nalistoval texty, ke kterým se odkazuje. Protože to vždy nemohu předpokládat, neodpustil jsem si v naléhavých případech citace – jsou pak odsazeny a k úspoře místa tištěny drobně. Přesto chci ještě jednou naléhavě poukázat na to, že bez námahy s vyhledáváním textů to prostě nejde.

Ve snaze o maximální přehlednost a všeobecnou srozumitelnost omezil jsem poznámkový aparát na to nejpodstatnější, na prameny a příležitostné údaje o literatuře ve smyslu odkazů pro speciální teologické zájmy.

Na konci každé kapitoly následuje „Doporučená literatura“ k tématům této kapitoly. I ta je přísně vybrána, především opět z hlediska všeobecné srozumitelnosti, jakož i tak, aby sama uváděla další údaje o vhodné četbě. Poznámky a Doporučená literatura ve spojení s rejstříkem osob činí závěrečný seznam literatury zbytečným.

Rovněž z důvodu všeobecné srozumitelnosti se koncilní dokumenty necitují, jak je běžné v odborné literatuře, podle začátečních písmen prvních dvou slov původního latinského textu (např. LG pro *Lumen gentium* – Věroučná konstituce o církvi), ale zkráceně např. konstituce o zjevení. Ostatní zde užívané zkratky jsou uvedeny v seznamu zkratk.

Závěrem tohoto vymezení stanoviska musím vyjádřit svůj dík. Především děkuji posluchačkám a posluchačům mých přednášek za jejich podnětné dotazy, které ovlivnily konečnou redakci textu. Dále různým „účastníkům interview“, kteří tehdy byli přítom a kterých jsem se dotazoval, když jsem potřeboval potvrdit některé detaily při kontrole údajů v literatuře. Děkuji kromě toho několika kolegům za „horké tipy“ písemných pramenů tam, kde nejsem dost odborníkem, mimo jiné Hansjakobu Beckerovi z Mohuče pro kapitolu 4 a Johannesu Brossederovi pro kapitolu 9.

Své věrné spolupracovníci Alexandře Hectorové děkuji za účinnou pomoc při sloupcových korekturách. Její zásluhou je z větší části i sestavení rejstříků – a všichni dobře informovaní vědci, jak velký dík náleží tomu, kdo odvedl takovou práci.

Obzvlášť pak musím poděkovat paní Frauuke Müllerové, která mi obětovala svůj volný čas na počítačový přepis a ještě se vši vážností tvrdí, že psaní rukopisu ji „pro svůj obsah“ ohromně bavilo. Dlouhý čas byla kromě mne jedinou, která v tuto knihu „věřila“.

A další mimořádný dík patří nakladatelství Echter ve Würzburgu za odvahu k riziku tuto knihu publikovat. Učinilo tak přesto, že jsem před ním neskrýval skutečnost, že ta nakladatelství, s nimiž obvykle a odedávna v plné shodě spolupracuji, vydání této knihy navzdory ocenění rukopisu odmítla s udáním důvodu, že se kniha o koncilu nemůže dnes na knižním trhu uplatnit. Sobě i nakladatelství Echter teď přeji, aby se tento odhad ukázal mylným a ostatní nakladatelé toho nakonec litovali. Především však si přeji, aby tato kniha přispěla k naplnění slov koncilního teologa Karla Rahnera tak, že církve vstoupí do „třetí epochy církevních dějin“ připravena.

Hamburk, 8. prosince 1992,
třicet let poté, co za papeže Jana XXIII.
skončilo 1. jednací období
Druhého vatikánského koncilu

Otto Hermann Pesch

KAPITOLA PRVNÍ

„Jako když se květ rozevře v nečekaném jaru“

(Prehistorie Druhého vatikánského koncilu)

I. TĚMĚŘ SPONTÁNNÍ NÁPAD

1. Změna v církvi?

Uprostřed protestantského Dolního Saska, na území velké katolické diaspory diecéze Osnabrück, k níž až do konce roku 1994 patřil Hamburk, Šlesvicko – Holštýnsko a Mecklenbursko – Přední Pomořansko, leží v důsledku spleťtých historických souvislostí enkláva münsterské diecéze, katolické jižní Oldenbursko. Sídlem příslušného vlastního generálního vikariátu této enklávy, dnes podléhajícího regionálnímu biskupu, je městečko Vechta. A zatímco severoněmecký diasporní katolicismus je „konzervativní“ a odmítavý ke změnám spíše z úzkosti, která do jisté míry souvisí s extrémní menšinovostí katolíků v severním Německu (např. jen 0,3 % v Šlesvicku – Holštýnsku), jsou katolíci v jižním Oldenbursku většinou konzervativní z přesvědčení jdoucího do morku kosti. O jednom takovém katolíkovi, sedlákovi z jižního Oldenburska, koluje od časů Druhého vatikánského koncilu v celé německé církvi hojně vyprávěný vtip, který je asi vymyšlený, ale vymyšlený skvěle: „Ať si tam v Římě rozhodnou, co chtějí, já zůstanu katolíkem!“ (Kdo je toho znalý, ať si vtip řekne v dolnoněmeckém nářečí!)

Vtip výstižně charakterizuje vůbec největší dilema, které koncil znamenal a ještě i po třiceti letech znamená pro dosud běžnou katolickou mentalitu: To, že se v církvi něco smí, může, ba dokonce má změnit, a sice ve *všech* oblastech, od liturgie přes církevní právo až po teologii a interpretaci závazné církevní nauky. To, že se nesmí měnit

nic – ledaže by touto změnou ještě jasněji vynikla její nezměnitelnost, posílila se její pevnost, podpořila se její veřejná autorita –, to považovala drtivá většina katolíků za *specificky* katolické. A to opět staví náš vtip do ostrého světla: Ani „Řím“, v němž tato drtivá většina katolíků vidí skálopevné základy veškeré nezměnitelnosti, nesmí a nemůže nic změnit. Jinak je nutno zůstat „katolíkem“ bez Říma a proti Římu. Tento vtip, jak víme, se mezitím stal trpkou skutečností v hnutí bývalého francouzského arcibiskupa Lefebvra, zemřelého v březnu 1991. Od chvíle, kdy se kvůli pokračování svého díla, přes všechno úsilí a přes maximální vstřícnost římské kurie, nenechal odvrátit od svěcení biskupů, je, z hlediska církevního práva, jeho hnutí „schizmatické“, „odštěpené od Říma“, je vzdorocírkví.¹

2. „Osvícen velkou myšlenkou“

Jak mohlo za těchto okolností vůbec dojít ke koncilu? Ze seriózních publikací především posledních deseti let, založených na vyhodnocení uveřejněných i neuveřejněných pramenů jakož i na sděleních svědků, se mezitím přesněji dozvídáme, jak plán koncilu u papeže Jana XXIII. dozrával, a také, že již před jeho nástupem do úřadu zde byly předstupně, na které ovšem *nenavázal*. Na konci této kapitoly se k tomu ještě vrátíme. Ale ať to vezmeme jakkoli, byla to přece jen nakonec papežova téměř spontánní myšlenka, a bez ní by ke koncilu nedošlo, a zvláště ne k *tomuto* koncilu. Naopak, v tehdejší době nebylo mužům kurie nic vzdálenějšího, a už vůbec neexistovalo široké nitrocírkevní veřejné mínění, které by něco takového bylo požadovalo.

Tedy myšlenka *téměř* spontánní! Vyjdeme-li ze dvou papežových vzpomínek jednak v proslovu k poutníkům z Benátek 8. května 1962 a jednak z deníkového záznamu z 15. září 1962, pak to byla dokonce *úplně* spontánní myšlenka. Napadla jej 20. ledna 1959 v rozhovoru, který se stal právem slavným a později hojně diskutovaným. Onoho dne, v úterý v 9 hodin, sotva tři měsíce po své volbě, hovořil papež jako obvykle o situaci s kardinálem státním sekretářem Tardinim.

Domenico Tardini byl spolu s Giovannim Battistou Montinim, pozdějším papežem Pavlem VI., za Pia XII. činný jako prostý prelát (monsignore). Oba vykonávali veškerou práci jako „sostituti“ (přibližně: úřadující náměstkové), protože Pius XII., který byl sám za Pia XI. kardinálem státním sekretářem, nechal tento úřad neob-

sazený, aby mohl sám rozhodovat o všem, co tomuto úřadu přísluší. Koncem svého pontifikátu se papež nepohodl s Montinim, povýšil jej, jak bývá zvykem, a to na milánského arcibiskupa, nikoli však na kardinála. Jan XXIII. učinil druhého „sostituta“, Tardiniho, hned kardinálem a jmenoval jej kardinálem státním sekretářem s plnou zodpovědností za tento úřad. Zdůvodnil to slovy: „Pobíhá mi tu už moc ‚sostitutů‘!“

Onoho rána tedy měl papež běžnou ranní poradu s Tardinim. Podle papežova pozdějšího líčení se mluvilo o situaci univerzální církve. Co se týče počtu členů a vlivu, nebyla v novověku nikdy mocnější než za Pia XII. Stala se však cizím tělesem ve změněném světě, respektovaným, ale nechápaným a nemilovaným. Třetina lidstva žila v uvědoměle ateistických režimech. Počet praktikujících katolíků v tradičních křesťanských zemích dosahoval nanejvýš 30 procent. V Itálii, včetně Říma (2–3 procenta praktikujících katolíků!) a ve Francii rozsáhlé oblasti dokonale odkřesťanštěné – taková byla situace, jejímž literárním dokumentem se stal slavný a tehdy hodně čtený román *Deník venkovského faráře* od George Bernanose. V rozvojových zemích narůstal odstup mezi duchovenstvem a věřícími – jakoby vzdálené východisko dnešní teologie osvobození. A i tam, kde nebyla církev pronásledována, vyrůstala kultura odvracející se od křesťanství – od vědy po umění, od životního stylu po etická přesvědčení. Tato kultura nabývala i v církvi fascinující síly. I katolíci chtěli, po dvou stáletích marného odporu, smět být moderními lidmi v myšlení a cítění. Nebyla tu sice, na rozdíl například od 16. nebo 19. století, v církevní veřejnosti nálada pro koncil – něco takového už vlastně nikdo nepovažoval za možné –, ale jistě nálada pro reformu, decentralizaci, smíření se světem, proti němuž církev po dlouhý čas neprávem vedla frontální útoky, a omrzelost z církevního tlaku, který doposud postihoval celý život katolíka.

O tom se tedy mluvilo onoho jitra. „Náhle,“ jak to Jan popisuje roku 1962, „v Nás vytrysklo vnučnutí, jako když se květ rozevře v nečekaném jaru. Naše duše byla osvěcena velkou myšlenkou... Jedno slovo, slavnostní a zavazující, se zformovalo na Našich rtech. Náš hlas to poprvé vyslovil – koncil!“ Dnes víme, že papež v tomto líčení stěsňuje obsah celé řady rozhovorů s kardinálem státním sekretářem, s nímž se přece stýkal téměř každé ráno – v tomto shrnutí však vychází jasně najevo, jaké úmysly a perspektivy vedly papeže při jeho plánu koncilu: Církev měla konečně odpovědět na problémy

moderního světa tak, aby mu pomohla – a přestat se před ním schovávat do ulity.

Rovněž pokračování této zprávy není, jak mezitím víme, čirou historickou pravdou, ale mluví spíše o papežově taktní velkomyslnosti: „Máme-li říci pravdu, obávali Jsme se, že Jsme vyvolali zmatek, ne-li zděšení... Na tváři kardinálově se však ukázal jasný výraz. Jeho souhlas byl bezprostřední a radostný, a to bylo prvním jistým znamením vůle Páně.“ Tak tomu bylo asi stěží. Historikům naopak není dodnes jasné, zda se Tardini v následující době vážně nepokoušel puntičkářským dodržováním směrnic zdržovat přípravy koncilu v naději, že papežova smrt v dohledné době vyřeší vše sama. Je myslitelné, a dokonce velmi pravděpodobné, že Tardini hned pochopil, že Jana nebude možno od tohoto „vnuknutí“ ničím odvrátit, a proto hned zvolil útek vpřed do své známé bručounske odevzdanosti a korektní úslužnosti. Několik svědků o něm vypráví, že často mluvil, obraceje oči v sloup a sténaje, o „tamtom nahoře“. To se vztahovalo na papežovy pracovny ve čtvrtém patře vatikánského paláce, kde papež opět svým neodolatelným způsobem přiměl kardinála k něčemu, do čeho se mu vůbec nechtělo. Papež se o tom samozřejmě doslechl a řekl Tardinimu mezi čtyřma očima: „Drahý Tardini, dovolte mi opravit jednu věc: Tamten nahoře je Bůh, Pán nad námi všemi. Já jsem jen tamten nahoře ve čtvrtém patře. Prosím, nedělejte zmatek v hierarchii!“

II. CO JE KONCIL?

Dříve než přejdeme k prehistorii Druhého vatikánského koncilu, musíme stručně vysvětlit, co vlastně koncil je. Naprosto to totiž není tak jasné, jak by se mohlo zdát, a i tam, kde panuje jasno, přece jen není vše natolik bez problémů, aby nevystávaly další otázky.

1. *Církevněprávní situace*

Směrodatná pro Druhý vatikánský koncil tehdy byla nařízení Kodexu církevního práva (*Codex iuris canonici*) z roku 1917.² Ta v kánonech 222–229 kodifikovala kombinaci řádu Tridentského koncilu

(1545 až 1563) a I. vatikánského koncilu (1869–1870): z I. vatikánského koncilu převzal rozhodující tematické okruhy, z Tridentského koncilu předpisy o okruhu účastníků a procedurální formě. Uvedené kánony stojí v II. knize CIC „De personis“ (O osobách), a tam v 1. dílu „De clericis“ (O klericích), 2. oddíl „De clericis in specie“, jehož „Titulus VII“ jedná „De suprema potestate“ (O nejvyšší pravomoci), a sice nejprve o římském biskupovi, pak o ekumenickém koncilu, a následně o kardinálech a římské kurii. Pořadí je tedy jasně stanoveno podle hodnotnosti.

Církevní právo nepodává žádnou definici, žádné vymezení podstaty koncilu, lze ji však sestavit na základě jednotlivých nařízení. Podle toho by bylo možno říci toto: *Ekumenický koncil je shromážděním všech vyšších nositelů jurisdikce za účelem výkonu nejvyšší učitelské a zákonodárné moci společně s papežem a pod jeho vedením.* Výraz „nositelé jurisdikce“ označuje okruh členů oprávněných hlasovat (can. 223): jsou to aktuální patriarchové, primasové (např. varšavský arcibiskup je „primasem“ Polska, salcburský arcibiskup ještě stále užívá čestný titul „primas Německa“), metropolitě, arcibiskupové, biskupové, opati jakož i představení tzv. osobních prelatur (jednou z nich je např. problematické Opus Dei), generální opati (opat-primas) mnišských kongregací (benediktini, cisterciáci aj.) a generální představení exemptních řádů, to znamená řádů bezprostředně podřízených Římu a nikoli biskupům (jako např. františkánů, dominikánů, jezuitů, redemptoristů aj.). Teologové a experti mají jen poradní hlas – ačkoli nesou za své biskupy hlavní tíži práce na textech, a tím je jejich vliv velký, ne-li z věcného hlediska zcela rozhodující.

Spolu s papežem vykonává koncil nejvyšší moc v celé církvi (can. 228 §1). Koncil tedy není podle církevního práva jen papežovým poradním grémiem, a už vůbec ne shromážděním, kde se společně domluví něco, co pak jednotliví účastníci realizují vahou vlastní pravomoci (jako např. při mezinárodní konferenci politiků). Koncil je jako takový – jako grémium, ne jako suma všech biskupů – nositelem nejvyšší a univerzální církevní pravomoci. Jinými slovy: Je to kolektivní nositel úřadu – a už tím samým je varováním před tím, aby se příliš zjednodušeně mluvilo o „monarchické struktuře“ římskokatolické církve. Ale – abychom se drželi při zemi –: Definitivní závaznost mají závěry koncilu jen tehdy, byly-li papežem potvrzeny a zveřejněny z jeho příkazu (can. 228). Proto se nelze odvolat od

papeže k ekumenickému koncilu (can. 228 §2). Pouze papež proto může svolat koncil (can. 222 §1). On nebo jeho pověřenec mu také předsedá. Pouze on stanoví projednáváná témata a jejich pořadí. Může koncil odročit, přerušit a rozpustit. Účastníci koncilu mohou navrhopvat témata porady, ale diskutuje se o nich jen tehdy, když je schválí předsedající (can. 226).

Krátce řečeno: Koncil, který je *spolu* s papežem nositelem nejvyšší pravomoci v církvi, stojí zkrátka zároveň *pod* papežem. Není koncilu proti papeži, není koncilního rozhodnutí proti hlasu papeže. Papež však může být klidně proti koncilu a zasahovat proti usnesením koncilu, nebo jich přinejmenším nedbat. To vše se projevilo i na Druhém vatikánském koncilu. Papež zakazoval projednávat témata, o nichž si koncil přál jednat – vždy k radosti jedněch a ke zklamání a hněvu druhých. Skrze něho nebo v jeho jménu byly prosazeny formulace, které koncil vlastně nechtěl – opět pro radost jedněch a zklamání druhých. O tom všem ještě bude řeč.

Dva dosud nezmněné kánony se již týkají procedurálních otázek. Každý člen koncilu je povinně vázán účastí – a smí se pouze na základě věrohodné překážky dát zastupovat „prokurátorem“, ovšem pouze při poradách; při hlasování je hlas nepřítomného v každém případě ztracen (can. 224 §§ 1–2). Nikdo z účastníků nesmí předčasně odcestovat bez souhlasu předsedajícího (can. 225). Oba tyto kánony uchovávají v paměti historické skandály a snaží se zamezit jejich opakování.

Jako kdyby chtěl ještě jednou potvrdit absolutní podřízenost koncilu papeži, předepisuje kánon 229, poslední kánon o koncilu, že zemře-li papež během koncilu, je koncil automaticky ukončen, ledaže by nový papež rozhodl o jeho pokračování.

Papež Jan XXIII. zemřel po prvním jednacím období koncilu. Přátele koncilu se tehdy chvěli, zda bude nový papež v koncilu pokračovat. Vydechli si, když byla oznámena volba milánského arcibiskupa kardinála Giovanniho Battisty Montiniho jako Pavla VI. Situace se vyjasnila, neboť ten, jehož si přál Jan XXIII. svým nástupcem, pokračovat bude.

Potud tedy vymezení místa a funkce koncilu v celku církevní ústavy podle tehdejšího církevního práva. K dalšímu ujasnění má posloužit několik nabízejících se srovnání.

2. Pro srovnání

a) Na první pohled bychom mohli říci, že koncil je něco jako parlament univerzální církve. Metody parlamentního jednání se skutečně užívaly již na Prvním a pak opět na Druhém vatikánském koncilu: jednání v plénu a ve výbo-rech, posměňovací návrhy (*modi*), opakovaná čtení, hlasování, protokolování profesionálními stenografy atd. Koncil však je vším jiným než parlamentem, protože:

- Jeho členové nejsou voleni, nýbrž stávají se jimi na základě své funkce, tj. zastávaného církevního úřadu; za ten vděčí jen ve velmi omezené míře volební procedura (vlastně jen v případě vyšších řádových představených, v případě biskupů většinou vůbec ne).

- Neřídí osudy církve stále, ale schází se jen s velkými odstupy, které se často počítají na staletí. Je svoláván jen ze zcela mimořádných podnětů.

- Jak jsme viděli při nahlédnutí do církevního práva, nemá pravomoc mimo hranice, které mu stanoví papež jako jeho předsedající. Naopak papež má všechny své pravomoci fakticky i bez koncilu – třebaže ne zcela nezávisle na biskupech celého světa.

- Koncil nikdy nevolí ani svého nejvyššího předsedajícího, dokonce ani tehdy, když dosavadní předsedající v průběhu koncilu zemře. Naopak papež je volen kolegiem kardinálů. Tato tradice sahá do doby, kdy byl papež především biskupem Říma a kardinálové původně faráři římských církevních obcí. Tato volební procedura je dnes předmětem diskuse.³ Je však skutečností a v dohledné době se nezmění: Shromáždění koncilu, které podle teologické teorie a církevního práva reprezentuje celou církev, nevolí v žádném případě, ani jen formou delegátů s volebním právem, nejvyššího biskupa celé církve.

- Nejdůležitější rozdíl vůči parlamentu však neleží v oblasti práva. Parlament má svou pravomoc propůjčenu na určitou dobu lidem, který jej volbami učinil svým reprezentantem. Koncil má svou pravomoc proto, že zde jsou shromážděni ti, které podle pojetí víry povolal k jejich úřadu Kristus. Nejsou proto odpovědní v první řadě církevnímu lidu, ale Kristu, který ovšem svým Duchem svatým mluví i skrze církevní lid. A bez něho a tlaku jím působeního – vyjádřeno teologicky laskavě: účinností charizmat Ducha svatého – by asi nikdy ke koncilu nedošlo a nebylo by možno motivovat žádného papeže, aby jej svolal. Viděno zcela střízlivě totiž je koncil pro papeže, který by podle církevního práva mohl svou nejvyšší pravomoc vykonávat po příslušné poradě i sám, především ztížením jeho úřadování. A ještě více to platí pro kuriální „aparát“.

b) Koncil však nelze srovnávat ani s plenárním zasedáním Světové rady církví (zkratka SRC) nebo jak se dnes také říká: Ekumenické rady církví. Protože:

- SRC není církví a nechce jí být. Je to poradní grémium církví – „nepřetržitě se radící církve“, jak to formuloval někdejší generální tajemník Visser't Hooft.⁴ Závěry proto členy zavazují jen natolik, nakolik s nimi souhlasí, a aby

se dosáhlo souhlasu, musí se usnesení formulovat odpovídajícím způsobem. žádná církev nesmí sesterskou církev k ničemu nutit.

- V SRC hlasují *církev*, nikoli jednotlivci – proto tu platí poctivé, ale sporné pravidlo kvót, které každému hlasu dává váhu podle počtu členů příslušné církve. Na koncilu naproti tomu hlasuje každý biskup sám za sebe, jako Kristem povoláný k učitelskému a pastýřskému úřadu, nikoli jako mluvčí své církve.

- Generální tajemník SRC samozřejmě neurčuje denní pořádek, ale dává na pořad jednání to, o čem si členské církve přejí jednat – což sice teologický a církevněpolitický vliv generálního tajemníka nevylučuje, ten však nemá právní závaznost.

- A abychom zmínili i toto: Každý člen, popř. každá členská církev může samozřejmě kdykoli opustit na protest SRC nebo některé její plenární zasedání. Otec koncilu *nemůže* podle platného církevního práva bez dovolení papeže z koncilu odcestovat.

- A generální tajemník je samozřejmě volen, třebaže nikoli plenárním shromážděním, ale tzv. výkonnou radou.

c) Koncil nefunguje ani jako Spojené národy – s odhlédnutím od rozdílných tematických oblastí:

- Nejnápadnějším rozdílem je opět demokratický princip „zdola nahoru“: ve Spojených národech se všechny funkce obsazují volbou, pořádek denního jednání určují členové, potlačit body jednání není právně možné, leda politickou manipulací.

- Delegáti jsou při hlasování vázáni instrukcemi svých zemí, jako v SRC – ale ne podle kvót, z čehož se, jak známo, stal základní problém účinnosti usnesení OSN.

- Odchod i vyloučení z OSN je samozřejmě možné, a vůbec členství ve Spojených národech je dobrovolné; neexistuje žádné automatické členství. Ale ani papež nemůže z koncilu vyloučit žádného sídelního biskupa, ledaže by jej předem formálně odsoudil pro blud nebo neposlušnost v úřadu.

- Nejnápadnější shodou koncilu a Spojených národů na rozdíl od SRC spočívá v tom, že koncil i OSN vykonávají – v rámci právně fixovaných pravidel – moc a mohou zavazovat exekutivu členů – přinejmenším právně, protože v obou případech je dán velký prostor pro pasivní odpor. Jinak řečeno: V rámci platných pravidel nepotřebují usnesení ratifikaci a přijetí (recepce) ze strany těch, jichž se týkají, fakticky se však bez ní do značné míry neobejdou.

3. *Smysl koncilu*

Musíme si tedy přiznat, že koncil je, podle platných právních norem, mimořádně specifickou akcí. Její zvláštnost spočívá, stále ještě podle tehdejšího církevního práva, v *bezmocné pravomoci*. Při prosté četbě,

odhlížející od historických souvislostí, člověk žasne nad přímo nevinnou naivitou, s níž církevní právo z roku 1917 zdánlivě neproblematicky seskupilo bezprostředně za sebou navzájem nekorrespondující následující pravidla: Závěry koncilu vstoupí v platnost až na základě potvrzení papežem, – koncil má nejvyšší pravomoc nad univerzální církví, – nelze se odvolávat od papeže ke koncilu. Přirozeně však o *žádnou* naivitu nejde – spíš to vede neodolatelně k lehce cynické domněnce, že se církevní právo mohlo tak bez zábran vyjádřit jen proto, že se zdálo nepochybným, že po dogmatizaci papežského primátu roku 1870 už nikdy nebude koncilu zapotřebí. Je možno považovat za vyloučené, že by inteligentní redaktoři CIC 1917 ponechali tyto věty plné napětí takto, kdyby byli očekávali, že toto napětí bude nutno být i jen jedinkrát vydržet. Je jen logické, že nové církevní právo, CIC 1983, postavení koncilu vůči papeži subtilně oslabilo a v odpovídající míře posílilo postavení papeže a kurie – protože po Druhém vatikánském koncilu se s koncillem zase počítat musí. K tomu se však ještě vrátíme v závěrečné kapitole, až budeme mluvit o důsledcích koncilu.

Podle platné právní situace, na jejímž základě byl koncil svoláván, tomu bylo, řečeno bez obalu, tak, že koncil je *doplněním* papežského úřadu k *demonstrování* světové jednoty církve. K *demonstrování*, nepřehlédněme! Neboť *věcně a efektivně* je jednota církve – odhlížíme teď ode všech problémů dnes v této souvislosti živě diskutovaných – reprezentována a zajištěna papežským úřadem. Papež přitom jistě zůstává součástí církve. Nestojí mimo církev, a to málem jako její protějšek. To ani I. vatikánský koncil dogmaticky nestanovil, ani neměl na mysli, a to není ani smyslem formulace, že papežská rozhodnutí *ex cathedra* „jsou sama ze sebe, nikoli na základě souhlasu církve“ (*ex sese, non ex consensu ecclesiae*) nezměnitelná (*irreformabiles*).⁵ Aniž bychom měli možnost zabíhat do detailu, je jisté, že z toho nesmíme I. vatikánský koncil podezírat. Odtud plyne, že papež nemůže jednat bez spojení s biskupy, a již dávno existují institucionalizované formy tohoto stálého kontaktu. Papež by nemohl například vyhlásit nic věroučného, když mu většina biskupů řekne, že dané učení neexistuje ve vědomí víry jejich místních církví. A nemůže natrvalo prosadit takové celocírkevní zákony, o nichž mu dá většina biskupů světa najevo, že jsou neproveditelné. Představa, s níž se stále ještě na evangelické straně setkáváme, že papež může uložit univerzální církví, cokoli chce, je, mírně řečeno, odtržená od reality, ačkoli

se často na první pohled zdá, že tomu tak je. *Avšak* k tomu, aby jakožto nejvyšší biskup univerzální církve, a tím jako garant a reprezentant jednoty církve realizoval svůj úřad a *současně* své začlenění do univerzální církve, k tomu papež nepotřebuje svolávat koncil. Může potřebné spojení s biskupy celého světa navázat a udržovat jiným, s odpuštěním levnějším způsobem. K *demonstrování* této jednoty a této komunikace s univerzální církví však není nic vhodnějšího než koncil. Bez narušení jeho nejvyšší kompetence je zde viditelné a názorné zabudování papežského úřadu do celku církve.

Na tomto místě přece jen uveďme historickou poznámku na okraj I. vatikánského koncilu. Ani podle jeho učení nejsou biskupové jakýmsi úředníky papeže, ale vedou své diecéze mocí vlastního práva, to znamená mocí *bezprostředního* zplnomocnění Kristem, jak je katolická víra chápe jako dané v úřadu biskupa. Z průhledného politického zájmu politicky diskriminovat katolíky vyhlásil Bismarck po Prvním vatikánském koncilu veřejně, že nyní je jasné, že biskupové nejsou ničím jiným než vykonavateli rozkazů cizí mocí. Nato tehdy němečtí biskupové ve slavném listu vyložili, že papež i jako papež je „biskupem Říma, nikoli biskupem některého jiného města nebo diecéze, nikoli biskupem Kolína nebo Vratislavi“. ⁶ „Na základě téhož božského ustanovení, na němž je založeno papežství, spočívá i episkopát; i on má svá práva a povinnosti na základě ustanovení samým Bohem, které nemá papež moc ani právo změnit. Je tedy úplným nepochopením vatikánských usnesení, jestliže se myslí, že „jimi je pohlcena biskupská jurisdikce papežskou“, že papež „v principu nastoupil na místo každého jednotlivého biskupa“, a že biskupové jsou už jen „nástroji papeže, jeho úředníky bez vlastní zodpovědnosti“. ⁴⁷ Papež Pius IX. v témže roce 1875 toto stanovisko výslovně potvrdil. ⁸

Tato jednota univerzální církve formou shromáždění a usnesení těch, kteří také v závazném společenství s nástupcem Petrovým na základě *vlastní* pravomoci vedou své dílčí církve, se tedy stává názornou a dostává zvláštní akcent na koncilu – a tak se úřad papeže zviditelňuje ve svých souvislostech a zpětných vazbách, které bez koncilu oku spíše unikají a podporují představu o církvi jako absolutní monarchii. To je smyslem zde hájené teze, že podle platného církevního práva je koncil doplněním papežského úřadu za účelem demonstrace struktur církevní jednoty.

Že by v této tezi, takřkajíc v souvislosti s „normativní silou faktického“, zaznívala lehce ironická degradace koncilu? Otcové koncilu

to tak nepocíťovali. V konstituci o církvi se říká v čl. 22 (poslední odstavec): „Tím, že je tento sbor (biskupů) složen z mnoha jedinců, *vyjadřuje* rozmanitost a všeobecnost Božího lidu; tím, že je sdružen pod jednou hlavou, *vyjadřuje* jednotu Kristova stáde. V něm biskupové při věrném respektování prvenství a svrchovanosti své hlavy vykonávají svůj úřad z *vlastní moci* k dobru věřících, ba celé církve... Svrchovaná moc nad celou církví, kterou je tento sbor vybaven, je *slavnostně* vykonávána na všeobecném církevním sněmu.“ (Zdůraznění O. H. P.) Otevřeným otázkám není ostatně ještě konec.

4. *Pravomoc koncilu*

To, co bylo dosud řečeno, charakterizuje situaci podle platného církevního práva. Otevřenou otázkou je, zda tomu tak být musí, a tato otázka se stává naléhavou, když se latentní napětí, zabudované do církevního práva samého, stane zjevným tím, že se oproti všemu očekávání přece jen zase sejde koncil. Otázka zní prostě: *Odkud* má koncil svou pravomoc? Kdybychom to věděli, pak bychom věděli také, *jakou* pravomoc má koncil, eventuálně i za hranice platného církevního práva. Tato otázka odkazuje zpět do dějin koncilů – míněny jsou dále koncily nároklující si, že jde o koncil „ekumenický“, tedy takové, které chtějí reprezentovat a vázat celé křesťanstvo.

Tato otázka však není ani v nejmenším objasněna. Obvyklá odpověď⁶ katolické dogmatiky zní: Koncil má svou pravomoc (*suprema potestas in ecclesia universalis* – nejvyšší moc v univerzální církvi) na základě skutečnosti, že zde rozhoduje celek biskupů ustavených Kristem – a nadřazenost papeže vyplývá z úřadu Petrova, zřízeného Kristem. Přitom však zůstávají nezodpovězeny ještě dvě otázky, a sice: Proč nemá nejvyšší pravomoc jen jednotlivý biskup nebo většina biskupů, ale zvláštním způsobem jejich shromáždění jakožto *grémium*, což je vidět i z toho, že se usnesením musí podrobit i poražená menšina a nemůže se odvolávat na ustanovení jednotlivého biskupa Kristem? O božském ustanovení koncilu se však nikdy nic netvrdilo (a nelze to vyvodit ani z takového biblického textu jako jsou Skutky apoštolské 15). Proč tedy má v případě pochybnosti koncil právní přednost před jednotlivým biskupem? A druhá otázka: Odkud se vzala nadřazenost papeže nad koncilem? Ta nebyla v dějinách koncilů ani v nejmenším samozřejmou, především ne v dogmaticky tak významných koncilech

celého křesťanstva, prvních osmi koncilech až po IV. koncil cařihradský (869/70). Všechny tyto koncily se konaly na Východě, jejich závěry byly vyhlášeny jako říšské zákony východořímského císaře. K jejich uznání na Západě byl sice nezbytný souhlas římského biskupa, západní církev byla ovšem na těchto koncilech zastoupena jen slabě nebo dokonce vůbec ne, jako např. na tak významném koncilu, jakým byl Cařihradský roku 381.

Řešení této záhady je v tom, že koncil ve skutečnosti nebyl a není koncillem automaticky. V této věci neexistuje závazný výrok církevního úřadu. V katolickém dějepisectví je dnes obvyklé počítat 21 ekumenických koncilů (včetně Druhého vatikánského koncilu), ale toto počítání pochází z „Editio Romana“, shrnujícího v 16. století z podnětu papeže Pia V. dosud konané koncily. Hubert Jedin, vysoce ceněný katolický církevní historik († 1980), rozlišuje pět typů koncilu a navazuje tak na úvahy již středověké teologie o tom, které koncily se mají považovat za „ekumenické“.⁹ Jakých pět typů to je?

a) *Prvních osm koncilů*. Jejich ekumenický charakter je mimo pochybnost, protože se na nich podílela východní i západní církev nebo je církev západní přinejmenším akceptovala. Pro tyto koncily bylo charakteristické: byly to *říšské synody* svolané císařem; biskupové jednali a usnášeli se o sporných otázkách podle císařského řádu, někdy i pod císařským tlakem; jejich usnesení byla prohlášena zákony říše.

b) *Papežské generální koncily*. Začínají I. lateránským koncillem roku 1123. Jejich charakteristickým znakem je: svolání papežem; neúčast východní církve, ale účast zástupců světské moci (bez hlasovacího práva); teologická tematika byla na nich rozšířena i na otázky vztahu mezi církví a světskou mocí. Reprezentují jedno (západní!) křesťanstvo, představující tzv. *Corpus Christianum*.

c) Takzvané *reformní koncily*, plod konciliarismu a velkého západního schizmatu (1378–1417). Byly jen dva: Kostnický koncil (1414–1418) a konfliktní koncilní podnik basilejsko-ferrarsko-florentsko-římský (1431–1445). Kostnický koncil byl opět svolán králem, koncil basilejský papežem, který jej i přeložil. Základní ideou reformních koncilů bylo, že se koncil má stát stálou, pravidelně заседаjící institucí, a sice s kontrolními funkcemi vůči papeži. Tomu se papežům, kteří vděčí prvnímu z reformních koncilů za svou znovuzískanou moc, podařilo nakonec zabránit. Důvody se zde nemůžeme zabývat. V každém případě byl V. lateránský koncil, konaný v době

Lutherova mládí (1512–1517) opět papežským generálním koncilem jako ve středověku. Pro reformní koncily bylo charakteristické, že chápaly samy sebe výslovně tak, že svou moc mají bezprostředně od Boha, a *proto* svou kompetenci stojí i nad papežem.

d) *Tridentský koncil* (1545–1563) byl svou formou řádným papežským koncilem – papež jej svolal, třebaže pod tlakem z mnoha stran, především ze strany císaře. Koncil měl poprvé už téměř dnešní formu a způsob jednání. Od středověkých koncilů se liší tím, že sice byli také pozváni zástupci knížat, včetně těch, která přestoupila k reformaci, ale přesto se jednalo už jen o otázkách dogmatu a reformy církve. Skutečnost, že papežská svolávací bula ukládala koncilu i dosažení míru (o tom se však vůbec nejednalo), ukazuje, že Tridentinem skončila doba koncilů představujících tzv. *Corpus Christianum*.

e) *První vatikánský koncil* byl z hlediska formy i tématu papežským koncillem par excellence. Nebyly už samozřejmě pozvány státy, mezitím sekularizované a nábožensky neutrální. Pozvány ovšem byly ortodoxní východní církve, které toto pozvání přirozeně hned odmítly. Nebyly však pozvány církve protestantské – a kterépak by to byly měly být? Nějaká SRC a světové konfesní svazy jako partner pro rozhovor tehdy přece ještě neexistovaly. Protestantské církve byly prostě a jasně vyzvány, aby se navrátily do „jediného stádce Kristova“. Svázanost koncilu s papežem se ukázala zvláště v tom, že papež (Pius IX.) stále intervenoval již při přípravě předloh a také osobně předsedal zasedáním. Na I. vatikánském koncilu bylo definitivně i fakticky dosaženo církevněprávně stanovené svrchovanosti papeže nad koncillem. A výše zmíněný církevněprávní zákaz odjezdu měl pak jednou provždy zabránit skandálu, k němuž došlo před závěrečným hlasováním, když totiž demonstrativně odcestovalo 88 biskupů, kteří tím celému světu ukázali nesamozřejmost této papežské svrchovanosti.

Tento nástin problémů a otázek koncilů nám měl ozřejmit, že Druhý vatikánský koncil započal svou práci s teologickým a právním předznamenáním, které nese hluboké jizvy církevních dějin. Katolická teologie je ostatně dost moudrá, aby konstatovala, že otázku podstaty a pravomoci koncilu lze samozřejmě zodpovědět jen v rámci příslušného sebezpojetí církve. Tímto konstatováním jsou smeteny ze stolu nesmyslné konstrukce jako například, že závaznost Nicejského koncilu (325), vůbec prvního ekumenického koncilu v dějinách církve, závisí na doložení toho, že jej papež formálně aproboval. Takováto

otázka se tehdy vůbec nekladla. Je-li tomu však tak, že odpověď na otázku pravomoci koncilu skutečně závisí takřikajíc na stavu církevního vědomí, neměli bychom snad z toho vyvodit, že ani současná církevněprávní situace nemusí být v této věci posledním slovem?

Jisté je v každém případě dvojí: Předně se za současné právní situace mohl koncil proti papeži popřípadě proti jeho pojetí a pojetím jeho kurie prosadit pouze vahou argumentu, nikoli právně. A za druhé bylo nevyhnutelné, že se otázky konciliarismu pozdního středověku, o němž se po I. vatikánském koncilu soudilo, že je definitivně mrtev, přihlásily z podnětu Druhého vatikánského koncilu znovu, a to nejen potají.

Tím se dostáváme k otázce bezprostřední prehistorie koncilu, kterou se nyní budeme krátce zabývat.

III. NEDOKONČENÝ 1. VATIKÁNSKÝ KONCIL (1869/1870)

1. *Program koncilu*

Prehistorie Druhého vatikánského koncilu začíná koncilem, který nebyl nikdy formálně ukončen, Prvním vatikánským koncilem. O něm je především známo, že dogmaticky stanovil („definoval“) univerzální jurisdikční primát papeže a v tomto rámci neomylnost jeho učitelského úřadu při slavnostních rozhodnutích ve věcech víry a mravů. To je správné a nesprávné zároveň. Koncil si při svém slavnostním zahájení 8. prosince 1869 dal za úkol projednat obsáhlý soubor problémů, a nikdo tehdy nemohl tušit, že po více než sedmi měsících, 8. června 1870, koncil fakticky zase skončí.

To, že byl nachystán vskutku obsáhlý program, ukazují následující fakta: Od roku 1864 se požadovala nejprve od kurie, pak od světového episkopátu dobrozdání, o čem se má na koncilu jednat. Pět různých komisí pracovalo od roku 1867 na předlohách usnesení pro porady koncilu. Po zahájení koncilu existovaly čtyři výbory (*deputationes*), které se zabývaly pozměňovacími návrhy a pracovaly na opravě předloh, a sice pro věroučné otázky, pro záležitosti disciplíny a řádů, pro sjednocené východní církve a pro misie – což naznačuje, jak široké tematické spektrum se otevíralo.

Ohlášení koncilu vyostřilo protiklady mezi katolickými věřícími. Na jedné straně tu byli „liberální katolíci“, především ve Francii, Německu a v podunajské monarchii, kteří usilovali o adekvátní smíření mezi církví a moderním světem. Na druhé straně stáli tzv. ultramontánní katolíci, především v Itálii, ale se silnými skupinami i v Anglii, Francii a Německu. Ti se svým obdivem k papeži nechávali často strhnout, např. k přebásnění christologických hymnů na papeže, což hraničilo s blasfemií, v každém případě pak stáli bezpodmínečně za tzv. *Syllabem* Pia IX. z roku 1864, tj. seznamem „omylů století“ (*Errores saeculi*). V tomto dokumentu vedle věcí, které jsou i dnes napováženou, nalezneme mnohé, co dnes považujeme nejen za samozřejmé, ale i hodné uchování a dokonce obrany, od svobody náboženství po smíření církve se světským světem, od svobody rozumného tázání až po socialistické a demokratické ideje. Ultramontánní katolíci pojali tento *Syllabus* jako Magnu chartu svého vztahu k modernímu světu. Skutečnost, že se podařilo povolat všechny konzultory, kteří spolupůsobili při přípravě usnesení koncilu, výlučně z řad zastánců *Syllabu* a že nemálo biskupů projevilo Římem ochotně přijaté přání, aby se právě *Syllabus* stal základem koncilních jednání, dostatečně naznačuje zaměření obsáhlého programu koncilu. To se rovněž potvrzuje tím, že dogmatická rozhodnutí o papeži a neomylnosti byla schválena jen proto, že jim byla dána na programu zasedání přednost, aniž přirozeně kdokoli tušil, co přinese nejbližší budoucnost. Tím se dostáváme k oné užší souvislosti, která se měla stát významnou pro Druhý vatikánský koncil.

2. Usnesení koncilu a jeho náhlé ukončení

Po prudké kritice prvního návrhu a jeho důkladném přepracování byla 24. dubna 1870 přijata a papežem zveřejněna dogmatická konstituce *Dei Filius* (Boží Syn) o víře ve vztahu k rozumu, ústřední téma teologie oné doby.¹⁰ Po ní měla následovat porada o další, právě tak komplexní konstituci o církvi. Od ledna 1870 však skupina extrémních příslušníků většiny organizovala petici papeži, aby dal na program dogmatické rozhodnutí o neomylnosti papežského učitelského úřadu. Navzdory ostrým intervencím menšiny papež tomuto přání vyhověl. K předloze *De Ecclesia* (O církvi), předané otcům koncilu již 21. ledna, připojil 1. března Dodatečnou kapitolu o neomylnosti

římského biskupa (*Caput addendum de Romani Pontificis infallibilitate*), která jako taková pocházela již z přípravné práce roku 1869. Rozhodující krok se konečně udál 27. dubna: Po opakovaném naléhání „infallibilistů“ papež rozhodl, že část o papeži má být vyňata z celku předlohy konstituce *De ecclesia*, rozpracována na konstituci samostatnou a má se o ní diskutovat před všemi ostatními kapitoly předlohy. Výsledkem byla konstituce *Pastor aeternus* o papežském primátu, která byla schválena 18. července 1870 za známých okolností, o kterých se toho hodně napovídalo – mohutná bouřka způsobila, že předčítání slyšeli jen ti, kdo stáli těsně u řečnického pultu – a ihned potvrzena předsedajícím papežem. Bylo to čtvrté zasedání koncilu.

Jenom tomuto předřazení a vynětí z celku dokumentu tedy „vděčíme“ za dogma o papeži z roku 1870. Po tomto zasedání následoval všeobecný odjezd z horkého římského léta na dovolenou – v očekávání opětovného zahájení koncilních prací 11. listopadu 1870. Jen něco přes sto otců zůstalo v Římě a ti pokračovali v poradách v příslušných grémiích – ale k slavnostnímu zasedání schvalujícímu závěrečné dokumenty už nedošlo. Vypukla německo-francouzská válka, které italská vláda využila k anexi církevního státu; 20. září vnikly italské oddíly do Říma a papež se stal příslovečným „vatikánským vězňem“ – dnešní církevní stát „Città del Vaticano“ byl totiž založen až roku 1929.

Kontext s Druhým vatikánským koncilem je zřejmý. První koncil zůstal torzem. Na rozdíl od zakončení Tridentina otcové nikdy nepodepsali soubor dekretů – což ovšem vzhledem k papežskému potvrzení nemá velký význam. Důležitější je věcná neúplnost: Kvůli tomu, že k hlasování o papežské neomylnosti došlo přednostně a bez jejího zařazení do celku učení o církvi, máme izolované učení o papežském úřadu. To se odrazilo i ve zhroucení odporu protivníků tohoto dogmatu. Na jedné straně nemuseli propadat poraženeckým náladám proto, že „maximalisté“ se během zasedání neprosadili – uspěla umírněná linie, občas k nemalé papežově zlosti. A na druhé straně si od pokračování koncilu slibovali, že přinese další vyvážení konstituce, až se bude projednávat zbývající část nauky o církvi, především přesnější pojetí vztahu mezi episkopátem a papežem. Jakým směrem by se bylo vyvíjelo, ukazuje již zmíněné stanovisko německých biskupů vůči Bismarckovi.

Německo-francouzská válka však zabránila, aby minorita mezi sebou navázala a udržovala kontakt; nacházela se totiž především ve Francii, Německu a Rakousku. Události v Římě nakonec učinily znovuzahájení koncilu v listopadu 1870 nemyslitelným. Již 20. října – tedy za tehdejších dopravních poměrů v poslední možnou chvíli – odložil papež koncil *sine die*, tedy naneurčito.

Od té doby se čas od času kladla otázka pokračování a formálního uzavření I. vatikánského koncilu – tím utopičtější, čím větší byl časový odstup. Všem dobře informovaným však zapadlo okamžitě ohlášení Druhého vatikánského koncilu do tohoto kontextu. Nikoli ovšem reprezentantům kurie. To zřetelně ukáže krátký pohled na období mezi koncily.

IV. PAPEŽSKÁ CENTRÁLNÍ VLÁDA

1. *Styl a forma řízení církve*

Není asi zvláště zlomyslné, řekneme-li, že zájem o pokračování I. vatikánského koncilu asi nebyl a nemohl být u římské kurie nijak zvlášť velký. V ponapoleonské době se v průběhu regenerace církve totiž prosadil centralistický styl církevní správy pomocí vyhlášení závazné nauky, věroučné disciplíny (odsuzování teologů s odlišným výkladem nauky) a celocírkevní úpravou zákonů. A tento církevní styl dostal vyhlášením papežského dogmatu o neomylnosti tu nejlépe myslitelnou oporu.

Tomu lze porozumět docela jednoduše. Tím, kolem čeho se celé toto vatikánské dogma točí – a přesněji řečeno, jeho celou, dodnes působící vnitřní teologickou problematikou – je v dogmatu zakódované zjuridictění závazného učení víry, jeho přetvoření v právně postižitelný předpis. Často se říká, že I. vatikánský koncil dogmatizoval „neomylnost“ papežských rozhodnutí v nauce víry. To není korektní vyjádření. „Neomylné“ nejsou podle slovního znění textu vyhlášené výroky, ale spíše instance, která je vydává, totiž papež při určitých slavnostních aktech rozhodování o učení. Výroky samé nejsou neomylné, ale, jak doslova říká text, *irreformabiles*, tj. že je nelze

měnit a změnu ani nepotřebují, jsou tedy právně nenapadnutelné. Katolická dogmatika, s dogmatem přirozeně souhlasící, v okamžitě aplikované interpretaci této vatikánské koncilní definice, klasicky např. u Matthiase Josepha Scheebena v jeho dogmatice z roku 1872,¹¹ také ukazuje, a to jako přednost to, co evangelické interprety může jen šokovat: že papežský výrok „*ex cathedra*“ má *právní účinnost* a vyžaduje vnitřní i vnější *poslušnost*. Rozhodující je totiž toto: Jestliže již slavnostní rozhodnutí ve věcech víry se vydávají ve formě zákonů, pak nemůže být nepřiměřené, jestliže se i jiná stanoviska magisteria vydávají v právní podobě, když už ne ve formě zákonů (*canones*), tak alespoň ve formě právních nařízení. V každém případě mají vždy důsledky, které je možno prosadit církevněprávními nebo dokonce státními církevněprávními prostředky – odvolání proti nim neexistuje. Magisterium, jehož působnost beztak po roce 1870 nezachovává striktně hranice tohoto dogmatu, tedy vůbec *nemusí mluvit ex cathedra*. Může zmařit odpor prostě normální právní účinností svých stanovisek.

Podle tohoto základního vzorce řídil „Řím“ mezi oběma koncily církev. Nic, co by mělo sebemenší význam, neponechal Řím místním církvím, disciplinární záležitosti byly řešeny centrálně – brzy nově kodifikovaným církevním právem z roku 1917, které samozřejmě převeďdo I. vatikánský koncil do právních norem.¹² Naukové teologické problémy spíše regionálního významu, jako např. diskuse o tezích tzv. „modernistů“, si Řím vyhradil pro sebe – a tím je teprve zveřejnil v celé církvi. Tam, kde se dosáhlo konkordátu a navázaly diplomatické vztahy, se nunciatury staly orgánem dohledu nad místními církvemi, a jen velmi silné biskupské osobnosti dokázaly tváří v tvář nunciům odporovat. Tím vším se vytvořila praxe, kterou lze s oporou o církevní právo charakterizovat jen takto: Celá římská kurie, každý, kdo rozhoduje v nějakém římském úřadě, prakticky participuje na jurisdikčním primátu papežově a dokonce na neomylnosti jeho učitelského úřadu.

V tom se ukazuje vnitřní problém: papež totiž nemůže ve skutečnosti rozhodnout všechno osobně. Ale jen jemu osobně přiznává dogma primát a neomylnost učitelského úřadu. Tím se samozřejmě nevylučuje možná spolupráce, ale jistě však samostatná, v autonomním právu založená rozhodnutí úřadů *v oblasti primaciální pravomoci papeže*, ačkoliv se takovýmto rozhodnutím prakticky nelze vyhnout. Praktickým důsledkem je například maximalistický výklad dogmatu z roku 1870, vedoucí u mnoha katolíků až ke zbožnému povzdychu

typu: Byli bychom rádi, kdyby se „Řím“ skutečně striktně držel dogmatu z roku 1870 a hranic v něm vymezených – i pak by ještě zbývalo dost toho, o čem by se mělo mluvit. Nyní zmiňme ještě několik podrobnějších údajů o hlavních nástrojích tohoto řízení církve, které ozřejmí výbušnost Druhého vatikánského koncilu.

2. Encykliky a instrukce

Teprve po I. vatikánském koncilu se papežský okružní list, „encyklika“, stává řádným prostředkem vyhlášení papežského magisteria. Ke všemu, co by dříve příslušelo koncilu, a ještě k mnohému jinému, se nyní papež vyslovuje ve formě encyklik. Zabývá se v nich teologickými otázkami (např. v souvislosti s modernismem, pojetím církve, metodami výkladu bible, později takzvanou novou teologií, „nouvelle théologie“), sociálními otázkami („sociální encykliky“ papežů Lva XIII., Pia XI.), otázkami vzdělání, politickými otázkami (*Vigilanti cura* Pia XI. proti národním socialistům), liturgickými otázkami, otázkami zbožnosti (mariánské encykliky), církevní hudbou – počet encyklik překotně narůstá. Téměř tutéž váhu mají „instrukce“, především Kongregace pro nauku víry, která se tehdy ještě jmenovala *Sanctum Officium* – dokumenty, které vždy musí být schváleny osobně papežem.

Někdo by mohl namítnout: Encykliky, instrukce a jiné apoštolské listy nejsou projevem neomylného magisteria, diskuse tedy může klidně pokračovat dál. S touto představou však skoncoval Pius XII. v encyklice *Humani generis*, která obsahuje proslulý „paragraf o encyklikách“. Ten říká: Jestliže papežové zaujmou v encyklikách stanovisko k otázkám, o nichž dosud bylo možno volně diskutovat, pak jsou tyto otázky z vůle týchž papežů nadále vyhaty z volné diskuse. Neboť i zde necht' platí: „Kdo vás slyší, mne slyší“ (Lk 10,16), a proto zde nemá váhu argument, že se nejedná o neomylné rozhodnutí ve věcech nauky.¹³

Tím ovšem byla překročena jistá míra, a tu se paradoxně ukazují jiné podněty vedoucí k Druhému vatikánskému koncilu. Kdyby se totiž dbalo tohoto encyklikového paragrafu, pak by k Druhému vatikánskému koncilu nemohlo dojít. Tam byla totiž přijata usnesení, která jasně překračují to, co bylo řečeno ve věcně závažných encyklikách Pia XII. Bylo to možné jen proto, že se i přes zákaz diskutovalo dál –

i když ovšem ještě za silnými zvukotěsnými dveřmi, přičemž lze dnes už říci, co se za nimi skrývalo, především různá ekumenická témata.¹⁴

Tím se dostáváme k bezprostřední prehistorii Druhého vatikánského koncilu.

V. JAN XXIII.

Je těžké nevyprávět zde co možná podrobně a názorně, ale musíme se mírnit. Něco o tomto velkém papeži ještě řekneme v průběhu našeho dalšího líčení.

1. *Pius XII. a Jan XXIII.*

V časných ranních hodinách 9. října 1958 zemřel papež Pius XII. Vzpomínám si na to ještě naprosto přesně: Kolega, který poslouchal ranní zprávy, přišel ke mně a řekl uctivě přitlumeným hlasem: „Svatý Otec je mrtev!“

Nic lépe neosvětlí, jak byl tento muž pro nás studenty katolické teologie tehdy ztělesněním církve: Církve ne vždy milované, někdy vnímané jako útisk, ale mocné, respektované církve, jíž jsme navzdory všemu chtěli poslušně sloužit. My studenti teologie jsme proto tehdy dokázali pochopit, že *nekatoličtí* současníci se nad církví pohoršovali, nenáviděli ji, zahrnovali ji v literatuře a v umění posměchem, ale nemohli jsme pochopit, že existují *katolíci*, dokonce teologové, kteří hořekují nad diktátorským stylem papežské vlády. Kdo by ho měl nahradit, a jak asi bude vypadat církev bez takového Pia XII.?

Probíhalo napínavé konkláve bez favoritů. Teprve zvolna se začala rýsovat většina hlasů pro benátského patriarchu, učeného církevního historika, specializujícího se na teologii církevních Otců, a dlouholetého kuriálního diplomata v obtížných zemích jako např. Turecka – pro Angela Roncalliho, který si zvolil jméno Jan XXIII.

Větší protiklad oproti Piovi XII. si nebylo možno představit: selský synek ze severoitalské vesnice poblíž Bergama – nástupcem pravého Římana ze starého šlechtického rodu; obtloustlý muž, který jednou řekl, že ti, kdo nosí jeho „sedia gestatoria“, by měli dostat zvláštní příplatek – nástupcem hubeného Pia; muž, který se tajně plížil z Vatikánu, aby si mohl bez protokolu promluvit v Římě s prostými lidmi –

nástupcem přímo mytické královské postavy; muž, který o sobě řekl: „Však oni si zvyknou, že vystupuji jako obyčejný vesnický farář“ – nástupcem toho, který miloval osamělost nade vše, před nímž prchali i zahradníci, když se procházel vatikánskými zahradami; muž, který si ani po zvolení v konkláve po papežské volbě neodpustil vtip, že všichni papežové, kteří se jmenovali Jan, vládli krátce – nástupcem papeže, jehož každá obyčejná promluva při audienci se stávala prohlášením magisteria, které zavazovalo a *mělo* zavazovat všechny teology katolického světa.

Přes noc změnil nový papež tvář církve – nikoli rozhodnutími ve věcech víry a disciplíny, ale svou lidskostí. Najednou tu byly vtipy a anekdoty o papežovi – a sice nejen šeptané! („Kterou whisky pije papež? Odpověď: Johnny Walker.“) Papež byl nyní vděčným námětem historek v magazínech. Papež pozval svého posledního dopoledního návštěvníka, který s tím vůbec nepočítal, k obědu. Zkrátka: papež byl přesvědčivý, a to přesto, že v podstatě zachovával protokol, nosil nevzhlednou tiaru (tu odložil až jeho nástupce), používal i v méně oficiálních promluvách plurálu „My“, prostě proto, že si myslel, že to tak musí být a že se tomu musí naučit i přes svou nechut'; on, který ani ve snu nepomyslel na to, že by reformoval církev třeba podle představ Hanse Künga – který jej tak ctí; a který dělal diplomatické chyby, které mu nikdo nezazlíval; který se nechával nosit na sedia gestatoria; který se ve svých duchovních výrociích, uchovaných především v již zmíněném „duchovním deníku“, vyjadřoval tak, že nám to může připadat naprosto vzdálené a cizí, protože to byla klerikální zbožnost 19. století.

Tento muž tedy nyní stál v čele církve a – jak už jsme poznamenali úvodem – dostal ten „nápad“ svolat koncil. Ten se stal dílem, k němuž, jak se mělo ukázat, směřoval celý jeho život, jeho životní dílo.

2. *Paradox papeže Jana*

Postava a dílo papeže Jana XXIII. jsou teologickým a církevněpolitickým paradoxem, téměř protimluvem. Oba póly jeho bytosti a jeho díla drží pohromadě pouze jeho jedinečná osobnost, která se vysmívá všem myslitelným teoretickým rozporům.

Muž, který svým církevním původem, teologickým vzděláním a osobní zbožností byl veskrze katolickým knězem končícího 19.

a počínajícího 20. století v Evropě, v Itálii, chtěl z katolíků, jak řekl ve svatodušní promluvě 5. června 1960, udělat „občany celého světa“, tak jako je přece míněn celý svět, když uctívá Ježíše jako Vykupitele světa. Muž, který jako mladý kněz v den, kdy přijal kněžské svěcení, učinil s „pocitem úplné oddanosti“ předsevzetí, ba „svatou přísahu, zachovávat věrnost stolci svatého Petra“, a který jako papež nepřipouštěl nejmenší pochybnost o tom, že zná pravomoci svého primátu a s nikým by se o ně nedělil, svolal koncil, který měl podle jeho úmyslu působit svobodně a převést spontánně církev od struktury centralisticky řízené „dokonalé společnosti“ ke společenství (*communio*) dílčích, místních církví. Muž, který jako heslo svého kněžského života měl poznávat a činit Boží vůli, který postavil svůj papežský úřad pod heslo *oboedientia et pax*, „poslušnost a mír“, a přitom jej nikdy nezaměstnávala reformační starost o „spravedlnost ze skutků“, protože asi nikdy nepřečetl ani řádku z evangelické teologie, vytvořil základnu mezicírkevního dialogu a ekumenické teologie, z něhož žije obojí až dodnes. Je-li to sama jeho osobnost, která ukazuje, že lze žít takový paradox, pak to znamená, že s napětím tohoto paradoxu se nelze vyrovnat na teoretické, teologické, dogmatické a církevně-politické rovině. Dokáže to pouze vyšší moc přesvědčivě a věrohodně lidskosti. A neříkáme tím snad, že papež Jan je živou katolickou analogií ke zkušenosti Dietricha Bonhoeffera, jenž se jako křesťan často cítil lépe mezi nenáboženskými lidmi, kteří nemají *žádné* teoreticko-teologické problémy, než mezi křesťany?

Zde však musíme přestat s portrétováním Jana XXIII. a zbytek přenechat zájemcům k přečtení v životopisech, které jsou k dispozici.

VI. OHLÁŠENÍ KONCILU

1. *Plány uspořádat koncil*

Jak již jsme řekli, líčil Jan XXIII. v pozdějších reflexích plán uspořádat koncil jako náhlé vnuknutí – kterého se mu dostalo při proslulém rozhovoru s kardinálem státním sekretářem Tardinim 20. ledna 1959. Na to se spoléhala starší životopisná líčení. Dnes víme na základě nově zpřístupněných pramenů, že papež takto zpětně shrnul myšlen-

kové pochody a aktivity předcházejících měsíců. Jak to formuloval jeho životopisec Peter Hebblethwaite, „rozhodující okamžik“ se mu jevil jako „okamžik rozhodnutí“.¹⁵ Rozhodujícím ovšem tento okamžik jistě byl: plán uspořádat koncil, který již dozrál a o němž již dokonce hovořil s nejbližšími důvěrníky, bylo nyní nutno prohovořit s jeho nejdůležitějším spolupracovníkem, dosud neinformovaným. Jen pokud se státní sekretář postaví „do čela hnutí“, bude možno překonat očekávaný odpor kurie. Proto si rozhovor z 20. ledna 1959 podržel svůj historický význam pro uskutečnění koncilu.

Nebylo to však datum rozhodnutí. Nemůžeme jistě říci, že by Jan XXIII. takřikajíc vkračel do chrámu sv. Petra v den své korunovace s hotovým plánem koncilu v hlavě. Ještě méně lze připustit představu, že Angelo Roncalli zvažoval dlouho tento plán, pracoval na jeho realizaci a pak zcela nečekaně jako papež dostal šanci jej uskutečnit. Koncil „nebyl ve vzduchu“, naopak, všechny výklady o koncilu v příručkách dogmatiky a traktáty nauky o církvi probíraly téma „koncil“ s podtónem, že jde o čistě teoretickou možnost – a anekdoty, že životním snem toho či onoho teologa je stát se jednou teologem koncilu, se šířily jako doklady ztráty smyslu pro realitu.

Plány na uspořádání koncilu však přesto ležely v tajných zásuvkách vatikánských úřadů. Již Pius XI. uvažoval o závěrečném pokračování I. vatikánského koncilu, nechal však projekt dosti brzy padnout kvůli těžkostem s tím spojeným. Zato papež, kterého lze vidět přímo jako vrchol papalistického vývoje na základě I. vatikánského koncilu, vývoje, který zdánlivě činil budoucí koncil zbytečným, totiž Pius XII., měl od svého nástupu do úřadu před očima projekt koncilu a uložil i přípravné práce k němu. Vědělo se o nich přirozeně jen v kruzích papežské diplomacie, na veřejnost nepronikly. Četba přípravných materiálů však i Piovi XII. dosti brzo ukázala nemalé těžkosti, s nimiž bylo nutno počítat, takže na uskutečnění plánu dále nepracoval.

Přesto se tím vysvětluje, že zrovna prefekt tehdejšího *Sancta Officia*, kardinál Alfredo Ottaviani, už v konkláve, z něhož Jan vzešel jako papež, vyslovil slovo „koncil“. Totéž učinil brzy nato v jednom rozhovoru palermský arcibiskup kardinál Ruffini. Z toho lze pochopit, že právě oba tito otcové koncilu, které je nutno počítat k důsledně konzervativní skupině a kteří se na koncilu pokoušeli brzdit, kde se jen dalo, si přesto později přičítali zásluhu, že to byli oni, kdo papeže přivedli na myšlenku koncilu. Ale proč brzdili, když byli pro koncil?

Tak tedy, tajný obsah přípravných materiálů se vtělil do dvou událostí pontifikátu Pia XII., které, jak dnes víme, měly být do určité míry náhradou za neuskutečněný koncil, a tím zřetelně ukazují, jaký koncil by to byl býval. Roku 1950 zveřejnil Pius XII. encykliku *Humani generis*, kde se vypořádal se všemi teologickými směry uplynulého půlstoletí a vložil doprostřed onen paragraf o encyklikách, o němž už byla řeč. A v téže době, 1. listopadu 1950, vyhlásil Pius XII. dogma o tělesném nanebevzetí Panny Marie,¹⁶ které tehdy, jak známo, znamenalo velký zvrat v nadějném úsilí o ekumenickou otevřenost církve. Koncil pod vedením Pia XII. by byl kodifikoval myšlenky *Humani generis* a svá jednání by korunoval vyhlášením mariánského dogmatu. Že právě toho by bylo nutno se nadít, ukazuje i fakt, že předlohy k dogmatickým tématům, které byly předloženy při zahájení Druhého vatikánského koncilu a které, jak bude ještě nutno ukázat, nesly směrodatný rukopis římské kurie, odkazovaly v celé třetině poznámek na *Humani generis*, a dále obsahovaly věty z dokumentů I. vatikánského koncilu a z dokumentů přelomu století proti modernismu. Takže by to byl doktrinální a defenzivní koncil.

2. Představa Jana XXIII. o koncilu

Papež Jan si krátce po svém nástupu do úřadu přečetl přípravné materiály z doby Pia XII. a věděl bez dlouhého rozvažování: *Takovýto* koncil by on *nesvolával*. Upřesňování jeho ideje koncilu se vyvíjelo až v následujících letech. Ve vyzrálé podobě se s ní setkáváme vlastně až v zahajovacím projevu, k němuž se budeme muset vrátit na konci následující kapitoly. Na základě nově zpřístupněných pramenů je dnes už jasné, že usnesení, která koncil skutečně přijal, nejsou v žádném případě těmi, s nimiž papež Jan počítal – po všem, co víme, však lze říci, že by jim byl ani nebránil. Od počátku však je jasné: „Jeho“ koncil neměl především objasňovat otázky učení a disciplíny, ale měl se starat o svědectví církve v moderním světě. Měl to být, jak jej sám brzy pojmenoval, „pastorační“ koncil o praktickém životě církve. To vysvětluje důvod odporu, který brzy vznikl proti zaměření koncilu. Nebyl to vždy odpor proti plánu uspořádat koncil jako takový, ale proti ideji koncilu, která se rozhodně nekompromisně rozcházela s přípravnými materiály již vypracovanými kuriálními úředníky. Otázka,

jaké *úmysly* sledoval Jan s tímto koncillem, je rozhodně důležitější než životopisné okolnosti, která Jan přišel na myšlenku konání koncilu – problém, který je již do určité míry objasněn. S otázkou papežových úmyslů se ostatně budeme setkávat ještě často.

Nejprve pro něho vyvstala otázka: „Jak jen bych to měl říci těm svým dětem?“ – tzn. těm, kteří by brzy měli nést hlavní tíži připrav-
ných prací, úředníkům římské kurie. V lednu 1959 se papež nezvratně rozhodl. Několika málo důvěrníkům už svůj úmysl odhalil. Na diskretnost nebylo velké spolehnutí – zvláště když sám papež měl problémy s tím, aby ústa nemluvila, čím srdce přetéka. Svolal tedy kardinály přítomné v Římě – počtem sedmnáct – na neděli, 25. ledna, k poradě, která se měla konat v návaznosti na mši v opatství sv. Pavla za hradbami (San Paolo fuori le mura).

3. *Ohlášení*

Zpočátku všechno vypadalo nevinně. Bazilika sv. Pavla za hradbami byla již od studentských let v Římě jedním z oblíbených kostelů papeže Jana. Krom toho se návštěva této baziliky jevila jako závěr návštěv hlavních římských kostelů, tak jak je to povinností každého nového papeže.

Po mši se papež odebral s kardinály do kapitulního sálu tamějšího benediktinského kláštera a pronesl k nim projev. Několik málo kardinálů bylo informováno předem, ostatní netušili, co přijde. Papež se nejprve pokusil naklonit je všechny své záležitosti tím, že splatil daň jejich základnímu ladění, které bylo kritické k novověku, antimodernistické a zčásti militantně protimarxistické.

„Víme, že na nového papeže hledí s napětím jak mnohé přátelsky naladěné a horlivé, tak i zlovolné a kolísavé kruhy.“ Dále mluvil o své dvojí odpovědnosti římského biskupa a pastýře celé církve a poukázal na těžkosti města, které se „v průběhu čtyřiceti let stalo úplně jiným městem, než jak Jsme je poznali v našem mládí... Vpravdě úl plný lidí, z něhož zaznívá neutuchající bzučení zmatených, ale po harmonii toužících lidí.“ Na jedné straně vidí papež, že milost Kristova ještě působí a přináší plody „duchovního povznesení, záchrany a svatosti“. Na druhé straně se pohled obrací na ty, kdo „zneužívají a ohrožují lidskou svobodu, zavrhuji víru v Krista, Božího Syna, vykupitele světa

a zakladatele církve, když se cele věnují takzvaným pozemským statkům, jak jim to našeptává ten, jehož evangelium nazývá knížetem temnot, knížetem tohoto světa – tak ho nazývá sám Ježíš ve své řeči při poslední večeři –, jenž organizuje konfrontaci, boj proti pravdě a dobru a posiluje rozdělení na dvě obce, jak o tom mluví svatý Augustin, a přitom se stále pokouší rozsévat zmatek, aby dokonce, kdyby to bylo možné, oklamal vyvolené a přivodil jejich zničení.“

To vše prý vzbudilo „v srdci pokorného kněze, jehož zjevné řízení božské prozřetelnosti, ač zcela nehodného, dovedlo k výšině papežství“ jisté rozhodnutí. A pak upřel Jan XXIII. oči na přítomných sedmáct kardinálů:

„Ctihodní bratři a milovaní synové! Zajisté poněkud rozzechvělí pohnutím, ale zároveň s pokornou rozhodností pevného předsevzetí před vámi prohlašujeme, že hodláme slavnostně uspořádat dvojí: diecézní synodu města Říma a ekumenický koncil celé církve.“

Nyní to tedy bylo venku a okamžitě se zvedl odpor. Jednomu kuriálnímu prelátovi, který v příštích týdnech namítal, připomínaje šestileté přípravné období I. vatikánského koncilu, že je nemožné zorganizovat koncil už v roce 1963, odpověděl Jan: „Dobrá, tak ho zahájíme už v roce 1962.“ A to se také skutečně stalo.

DOPORUČENÁ LITERATURA

K II: *Hubert Jedin*, Malé dějiny koncilů, česky Praha 1990 (se zprávou o 2. vatikánském koncilu). Kniha obsahuje to, co naznačuje titul: instruktivní přehled dějin všech koncilů; autor je jedním z nejpřednějších světových odborníků na toto téma, současně hluboce věřícím katolíkem, který v těchto někdy zmatených dějinách přese všechno vidí stálé působení Ducha svatého; téma pojednal střízlivým, téměř suchým stylem neúplatného historika. Podobný přehled podává kolektivní dílo, které vydal *Giuseppe Alberigo*, *Geschichte der Konzilien. Vom Nicaenum bis zum Vaticanum II.*, Düsseldorf 1993.

K III: *C. Butler/Hugo Lang*, Das Vatikanische Konzil. Seine Geschichte von innen geschildert in Bischof Ullathornes Briefen (1933), Mnichov ²1961. Dosud živé, z katolického přesvědčení a kritické sympatie napsané vyličení koncilu.

Roger Aubert, Vaticanum I (Geschichte der ökumenischen Konzilien, sv. XII.), Mohuč 1965. Dílo známého belgického církevního historika překonává dřívější díla stavem bádání; a samozřejmě *Alberigo*, cit. dílo. Protože platí pouze argumenty, nikoli výkřiky rozčilení, které se tehdy ozývaly, budiž

poukázáno i na názorné a nepřikrášlené líčení *Augusta Bernharda Haslera*, Wie der Papst unfehlbar wurde. Macht und Ohnmacht eines Dogmas, Mnichov 1979.

K IV: *Otto Hermann Pesch*, Bilanz der Diskussion um die vatikanische Primats- und Unfehlbarkeitsdiskussion (1979), v: *týž*, Dogmatik in Fragment. Gesammelte Studien, Mohuč 1987, 206–252; *týž*, Über die Verbindlichkeit päpstlicher Enzykliken (1968), cit. dílo, 253–265. Oba příspěvky jsou založeny na studiu odborné literatury.

Z evangelického hlediska: *Walther von Loewenich*, Der moderne Katholizismus, Witten ⁴1959. Evangelické vyličení a zhodnocení, v němž samozřejmě nechybí kritika, které je však psáno tak spravedlivě a s intenzivní snahou o pochopení, že se v něm katolické čtenářky a čtenáři nezkresleně poznají. Po koncilu autor svou knihu přepracoval. Od té doby nese titul: Der moderne Katholizismus vor und nach dem Konzil, Witten ³1970.

K I, V–VI: *Lawrence Elliot*, Johannes XXIII. Papst der Güte, Papst des Friedens (1974), vyšlo v ediční řadě Herdertaschenbuch 671, Freiburg i. Br. 1978. S novinářským mistrovstvím a radostí z vyprávění napsaný životopis papeže – na základě tehdy dostupných zdrojů a informací, proto v jednotlivostech potřebuje dnes opravit.

Peter Hebblethwaite, Johannes XXIII. Das Leben des Angelo Roncalli (1984), Curych 1986. Velká vědecká biografie papeže Roncalliho, těžící z mnoha nově zpřístupněných pramenů, a proto strážlivá protiváha proti všem mýtům o Janu XXIII., které jeho pravou velikost spíše umenšují než zvýrazňují. Napsáno všeobecně srozumitelně a pro přátele takovýchto životopisů neméně napínavě než Elliot – navíc se špetkou ironie, která je vlastní asi jen Angličanům.

Ludwig Kaufmann/Nikolaus Klein, Johannes XXIII. Prophetie in Vermächtnis, Fribourg (Švýc.)/Brig 1990. Seznamuje čtenáře v německé jazykové oblasti s nejnovějším bádáním o Janu XXIII. v Itálii. Zvláště důležité pro náčrt vývoje ideje koncilu u Jana, pro textově kritické srovnání původní italské a oficiální latinské verze zahajovacího projevu (obě otištěny celé, s německým překladem italské verze), a pro analýzu tzv. závěti, v níž se lidský a duchovní profil papeže koncentruje stejně jako jeho životní dílo vrcholící koncilem.

Kurt Klinger, Ein Papst lacht. Anekdoten um Johannes XXIII. (Herdertaschenbuch 616), Freiburg i.Br. 1977. Kniha o šarmu lidské církve! Kdo se chce ovšem vystavit i duchovní cizorodosti tohoto papeže, musí si přečíst jeho „duchovní deník“, který vyšel německy nejprve ve Freiburgu i.Br. 1964, 1965 už v 9. vydání, jako Herdertaschenbuch 304/305 1968, s doslovem *Hannah Arendtové*: Der christliche Papst.

KAPITOLA DRUHÁ

„S odvážným rozletem“

(Příprava koncilu – vzdor všemu odporu)

I. ODPOR – NEJEN V ŘÍMSKÉ KURII

1. Poslušnost podle vlastního uvážení?

Po třech měsících dosáhlo drama nového pontifikátu svého vrcholu. Měl snad nyní, tak jako v klasickém dramatu, následovat „tragický moment“, jako předzvěst katastrofického vyústění? Možná ano, uvážíme-li reakci sedmnácti kardinálů, kteří se – kromě Tardiniho a několika mála jiných – dozvěděli o papežově plánu jako první. Jan si později poznamenává: „Lidsky bychom mohli očekávat, že kardinálové, poté co uslyšeli Naše oznámení, se kolem Nás shromáždí, aby Nám vyjádřili svůj souhlas a přání úspěchu. Místo toho nastalo...“ – papež se nedá odvrátit od své pozitivní interpretace – „...zbožné a dojemné mlčení. Prohlášení následovala v příštích dnech.“ A jaká to byla prohlášení!

Uvažme nejprve, jak smělá očekávání se skrývala pod rouškou las-kavých papežových slov. Odpovídají přesně předkoncilní dogmatické a církevněprávní situaci. „Samozřejmě bychom očekávali okamžitý souhlas a přání zdu,“ říká papež. Bylo koneckonců jasné, že papež a jedině on mohl svolat koncil – a že si podle církevního práva podrží všechny prostředky, aby dosáhl výsledku, jaký si přál, přinejmenším aby zabránil jakémukoli výsledku nežádoucímu. Bylo také jasné, že kardinálové – na základě svého povolání a svého výslovného slibu, který museli složit při propůjčení purpuru – jsou papeži zavázáni bezpodmínečnou poslušností.

Víme také z jiných výroků, že papež si byl zcela přesně vědom, jaký je dogmatický a právní statut jeho úřadu. Jednou řekl o lidech

v kurii: „Jsou to horliví mužové, ale nikoli oni spravují církev. Odpovědnost mám já.“ Stejně nekompromisní mohl být papež i v této věci a prosadit svou vůli bez jakýchkoli Ale a Co kdyby, jako to dělal jeho předchůdce – v tom se nesmíme nechat zmýlit jeho lidským a někdy až elegantním způsobem projevu. Jestliže to však *neudělal*, pak to udělat *nechtěl*, a měl třeba i radost, že to nemusí chtít udělat – ale z žádného jiného důvodu.

Tak tomu bylo i v případě koncilu. „Demokraticky“ smýšlející papež by se byl musel tohoto podniku vzdát – nebo mu přinejmenším věnovat více času: tolik času, že by se nakonec problém – jak jistě mnozí doufali – vyřešil jeho smrtí. Papež byl příliš citlivý, než aby takovouto spekulaci nevycítil. Byl také dostatečně realistický, aby viděl, že je reálná – a proto tolik vybízel k rychlosti, navzdory všem poukazům, že I. vatikánský koncil se připravoval šest let. Takovéto spekulaci a odporu jí živěnému vzdoroval nárokováním své plné papežské moci, čímž zůstával zcela na půdě I. vatikánského koncilu. V srpnu 1961, více než rok před zahájením koncilu, pronesl slova, z kterých bylo cítit ironii, ale i sžíravou kritiku kuriálních odpůrců koncilu pro jejich nedůslednost, s níž od ostatních vyžadují poslušnost vůči nejvyššímu řídícímu orgánu církve, sami sebe s tímto úřadem ztotožňují, ale podle vlastního uvážení sahají k obstrukci, když se vyžaduje poslušnost i v rámci kurie: „Když mě kardinálové Svaté církve římské 28. října 1958 ve věku 77 let zvolili hlavou celého [!] Kristova stádece, rozšířilo se mínění, že bych měl být papežem provizorního přechodu. A nyní již stojím ve čtvrtém roce svého pontifikátu a mám připravit veliký program, na který s nadějí čeká celý svět. Co se mě týče, přidržuji se svatého Martina: „Nebál se smrti, ale nezdráhal se žít.““

Můžeme tedy do jisté míry paradoxně říci: Jan XXIII. prosadil koncil, protože jako papež bez zábran využil svého úřadu a nepřál „konciliaristickým tendencím“ k rozdělení papežské moci. Tím důležitější je zjištění, že také a právě vůči Janu XXIII. nefungovala bezpodmínečná loyaltá jeho spolupracovníků, když neodpovídala jejich vlastním představám. Brzy se ozvala kritika papežových plánů, ba zděšení jimi, a sice i veřejně. Přinejmenším natolik veřejně, že se o ní papež dozvěděl – a když už tomu bylo tak, pronikla i do širší veřejnosti. Uveďme několik ukázek.

2. Kritické hlasy

Kardinál Siri, arcibiskup janovský, který se v roce 1978 jen taktak nestal papežem a patřil k církevním představitelům, kteří si nepřáli žádné změny¹: „Církev bude potřebovat padesát let, aby se vzpamatovala ze scestností Jana XXIII.“

Kardinál Spellman, newyorský arcibiskup, byl při zprávě o ohlášení koncilu 25. ledna 1959 tak šokován, že řekl: „Nevěřím, že papež chtěl svolat koncil, ale byl k tomu dotlačen lidmi, kteří překroutili jeho slova.“ Jaká představa o novém papeži mluví z těchto slov! Ale také: Jaký příklad toho, jak je možné překroutit papežova slova, aby se někomu hodila k jeho vlastnímu názoru.

Kardinál Lercaro, arcibiskup boloňský, který později na koncilu sehrál velmi důležitou pozitivní roli především pro liturgickou reformu, se nechal slyšet následovně: „Jak se může (papež) po stu letech odvážit svolat koncil, pouhé tři měsíce po své volbě? Papež Jan je zbrklý a impulzivní. K tomuto kroku, k tomuto paradoxu ho vedla jeho nezkušenost a jeho nedostatečné vzdělání. Takováto událost zničí jeho již beztak chatrné zdraví a povede ke zhroucení celé stavby jeho údajných morálních a teologických ctností.“ Tato slova jsou současně příkladem, jak v kritice vedle věčných námitek spoluzazníval i jen stěží potlačovaný despekt vůči selskému synku na papežském trůně („nedostatečné vzdělání“).

Dokonce i Giovanni Battista Montini, arcibiskup milánský, který později jako papež Pavel VI. tak energicky pokračoval v koncilu a dovedl jej do konce, řekl navečer onoho dne, kdy byl ohlášen koncil, v telefonickém rozhovoru svému starému důvěrníkovi, jímž byl oratorián otec Giulio Bevilacqua: „Tenhle náš svatý starý brach si asi neuvědomuje, do jakého sršního hnízda píchá.“ Bevilacqua však odpověděl správně: „Žádný strach, done Battisto, jen klid, Duch svatý ještě v církvi bdí!“

Dostavila se i kritika v „elegantní“ formě, v níž se u kurie zjevně dokáže zkombinovat neskrývaná kritika se starostí o další nerušenou kariéru. K tomu jeden příklad, jehož nestydatá absurdita by neměla upadnout v zapomenutí. V *Divinitas*, časopise římské lateránské univerzity, kde se vzdělává především diplomatický dorost kurie, vyšel roku 1962 článek pod názvem, který v překladu zní: „Jednota víry a sjednocení národů v učení papeže Jana XXIII.“² Napsal jej (tehdejší) prelát a profesor Dino Staffa. Autor uvádí tři konstitutivní fak-

tory církevní jednoty: tomismus, právní strukturu, konkretizovanou v Kodexu církevního práva (*Codex iuris canonici*, CIC) a latinu. Platnost tomismu jakožto normativní církevní teologie podle něj není jen „kulturně podmíněná“, jak hlásali zastánci jedné z tehdejších teologií, která se emancipovala od novoscholastiky; Kodex církevního práva prý uchovává římské právo jako dědictví civilizovaného světa, takže se božská právní struktura církve stává „přesnou jako matematika“; a konečně latina jako jazyk církve je do jisté míry překonáním babylonského zmatení jazyků. Žádný z těchto tří faktorů neplatí např. o žádné s Římem sjednocené východní církvi, – ty se nemíní vázat teologií Tomáše Akvinského ani v tom nejvšeobecnějším smyslu, nemluví v liturgii ani nikde jinde latinsky, a mají i své vlastní církevní právo, odlišné od CIC, na něž však CIC bere výslovně ohled. Nemluvě už vůbec o tom, že kdyby toto byly skutečně konstitutivní faktory jednoty církve, byla by navždy vyloučena možnost jakéhokoli společenství s nesjednocenými východními a reformačními církvemi. Zdráhám se věřit, že by to bylo tak inteligentního autora nenapadlo. Byli si však toho vědom, pak lze článek pochopit jen jako pokus masivní kritiky toho, co o málo později – nacházíme se v roce 1962 – bylo s papežským souhlasem evidentně cílem začínajícího koncilu: Vyzvedání tomismu pak stojí proti snaze vyrovnat se teologicky s výzvami doby, vyzvedání CIC a jeho „matematické přesnosti“ (masivně popírané i konzervativními katolickými církevními právníky!)³ má torpedovat plán jeho revize; vyzvedání latiny vytváří frontu proti tendencím k povolení národního jazyka v liturgii. Ale i to je charakteristické: Jan XXIII. trpěl kritikou a despektem ze strany „aparátu“, nereagoval však silou, nýbrž s rozhodností a důvěrou v dobrou věc, jen zřídka také jemným tlakem. Pius XII. by s ledovým klidem sesadil a odstavil několik lidí – a odpor by se rychle zhroutil.

Přív nástupce ovšem šel za svými plány s lišáckými diplomatickými taktickými tahy, proti nimž nevznikl žádný odpor. Jedním z nich bylo jmenování nových kardinálů. To je nejvlastnější právo papežovým, do něhož mu nikdo nesmí mluvit – a to mu dává možnost vyslat nezaměnitelný signál. Jan nyní učinil něco zcela revolučního. Papež Sixtus V. ustanovil roku 1586, že kardinálské kolegium nemá mít více než sedmdesát členů – za takovými to čísly jsou vždy biblické asociace, např. vzpomínka na dvaasedmdesát učedníků vyslaných Ježíšem nebo na dvaasedmdesát moudrých mužů, kteří prý podle legendy nezávisle na sobě vytvořili doslovně shodný, starý, předkřesťanský

překlad Starého zákona do řečtiny. Při nástupu Jana XXIII. do úřadu čítalo kolegium jen dvaapadesát kardinálů, dvanáct z nich bylo starších 80 let. Dva týdny po své intronizaci ohlásil papež na 15. prosinec 1958 konzistoř – tak se nazývá shromáždění všech kardinálů –, kde chtěl oznámit jmenování třiadvaceti nových kardinálů.

A tak bylo opět jednou porušeno svaté pravidlo, jehož se dosud vždy dbalo. Jan to zopakoval ještě několikrát a „kreoval“ (vytvořil) – *creatura* je skutečně oficiálním výrazem jmenování kardinálem! – dohromady padesát pět kardinálů. Otevřel tedy hranici směrem nahoru. Pavel VI. v této praxi pokračoval a stejně jako jeho předchůdce sledoval církevněpolitické cíle. Jan povolal do kolegia prvního Filipínce (kardinál Santos), prvního černého Afričana (kardinál Rugambwa); tehdy teprve pětáctýřicetiletého biskupa Döpfnera z Berlína – později Mnichova a – něco přímo revolučního – také někdejšího zpovědníka Pia XII., rektora papežského Biblického institutu, jezuitu Augustina Beu, který nebyl ani biskupem, a na vlastní přání se jím ani hned nestal, dokud Jan neustoupil nátlaku a na biskupa jej vysvětil. Neexistuje sice striktní předpis, že by se kardinály mohli stát jen biskupové, je však starým zvykem vysvětit kardinály, kteří při svém jmenování nejsou biskupy, současně aspoň jako takzvané titulární biskupy, to znamená jako biskupy, jejichž diecéze existuje již jen podle jména, ve skutečnosti ale zanikla – především v oblastech, kde bylo křesťanství vystřídáno islámem.

Tato masivní internacionalizace a rozšíření kardinálského kolegia byly pro koncil rozhodující. Vliv kardinálů – bylo teď takřka samozřejmostí, že každá národní církev měla aspoň jednoho kardinála – byl na koncilu přirozeně velmi veliký. Rozšíření a internacionalizace učinily z kuriálních kardinálů definitivně menšinu. Důsledky jsou početní úlohou.

II. VYTYČENÍ CÍLE PROTI MNOHA OČEKÁVÁNÍM A OBAVÁM

1. *S očekáváními se protrhly hráze*

Je nyní načase zamyslet se nad tím, čeho Jan koncillem vlastně chtěl dosáhnout. Odpor vůči konání koncilu se totiž zakládal především na tom, že z hlediska tradičních důvodů pro svolání koncilu neexistoval tentokrát ani jediný. Nebyla tu žádná krize v oblasti učení, která by učinila nutným slavnostní odmítnutí nějakého bludu. Neexistovala nutnost semknout se proti vnějšímu ohrožení (jako v pozdním středověku proti tureckému nebezpečí). Nebyla tu naléhavost začít s „reformou hlavy a údů“, protože stav církve už nebyl v žádném ohledu srovnatelný se situací reformních koncilů 15. století. Nutnost reformy se sice uznávala, byť v této věci nebylo jednoty. Kladla se však otázka, zda by se neměly tyto reformy uskutečňovat pomocí obratného vedení udržujícího kontakt s místními církvemi, a nikoli mamutí akcí, při níž bylo možné očekávat jen chaotické diskuse (k nim pak zčásti také skutečně došlo). Retrospektivní pohled ostatně ukazuje, co koncil, navzdory všem teoretickým námitkám, přinesl: doplňující objasnění struktury církve pokud jde o napětí mezi episkopátem a úřadem Petrovým. To jsme ukázali již v předchozí kapitole. A pak také náhle vyrostlé a prožívané vědomí církve o sobě samé jakožto církve světové – o tom více později na konci této knihy. Kdežto *předtím* tu byly jen zkušenosti církevních dějin a církevněprávních a dogmatických předpokladů. Bylo třeba teologické, právní a církevněpolitické fantazie, aby bylo možno si představit konkrétní cíl koncilu – totiž aby byl něčím více než gigantickou podívanou, a nepřekvapuje, že členové aparátu byli ti poslední, kdo si to přáli a byli toho schopni. Světový episkopát i mnozí věřící toho však schopni byli! A tak samozřejmě dochází k prvním napětím – jak jinak ani nebylo možné čekat.

Papež totiž měl zápalnou myšlenku – a ta zůstává skutečně *jeho* vlastní myšlenkou, i když, jak jsme ukázali v první kapitole, záměrem dřívějších přípravných prací a podnětů, které se k papeži dostaly, bylo především svolat docela jiný koncil. Janova zbožnost byla připravena svěřit se navzdory všem lidským starostem a obavám zcela vedení Ducha svatého, od něhož přece vždy důsledně odvozoval svou myšlenku. Jasně řečeno: Nikterak se neobával nezbytných konfliktů,

jeho víra se projevovala přesvědčením, že se vedení Ducha svatého projeví *právě* ve zvládnutí konkrétních konfliktů. Výtka, že je nerozvážný – řečeno jinými slovy, že by všechno od počátku mělo být a zůstat přehledné a vypočitatelné, jej nemohla zmást. To však také znamenalo, jak jsme již uvedli, že papež vůbec neměl od počátku příliš jasnou představu, co by koncil měl a mohl dokázat. Životopisci jsou zajedno v úsudku, že přinejmenším v první fázi přípravných prací a zčásti i v roce zahájení koncilu byly papežovy výroky ohledně cíle koncilu pozoruhodně vágní – s následky, o nichž budeme muset poho-vořit ještě jednou v následující kapitole. Nicméně vedla myšlenka koncilu v univerzální církvi, u teologů i věřících, zčásti s podporou biskupů, k protřzení hrází nahromaděných reformních očekávání, která sahala od reformy liturgie po nové projednávání dogmatických výpovědí, od reformy kurie po dalekosáhlou decentralizaci, ba demo-kratizaci církve. Právě to stále více vedlo papeže k tomu, aby ujasnil, co *nepřichází* v úvahu, při vší svobodě diskuse, kterou byl připraven zajistit. Teprve v průběhu diskusí celého katolického světa si nakonec on sám ujasňoval, jaké cíle by si měl koncil stanovit, jakými tématy by se měl zabývat, nebo přesněji: jak by se mohla a měla konkretizovat jeho původně intuitivní myšlenka.

V zájmu pravdy a ke cti německé teologie zde nelze zamlčet, že v této diskusi hrály roli dvě knihy, které vzbudily papežův zájem, ale současně nevoli u kurie, někdy však i špatně utajovanou radost kurie a navíc měly vliv v církevní veřejnosti. První z nich byla kniha paderbornského arcibiskupa a pozdějšího kardinála Lorenze Jaegera s titulem „Ekumenický koncil, církev a křesťanstvo“.⁴ Druhá kniha byla okamžitě přeložena do několika jazyků a intenzivně se o ní dis-kutovalo ve sdělovacích prostředcích. Byla to kniha tehdy teprve dvaatřicetiletého Hanse Künga „Koncil a znovusjednocení. Obnova jako volání k jednotě“.⁵ Küng šel ve své známé otevřenosti vlastně tak daleko, že koncilu málem doporučoval témata, jejichž projednání a přijetí by mohlo vyvolat nitrocírkevní reformu, která by odpovídala oprávněným požadavkům reformace: uznání reformace jako *nábo-ženské* události; intenzivnější vyzdvižení významu bible a její rozsáh-lejší využívání v teologii a bohoslužbě; přiblížení liturgie lidu, také zavedením národního jazyka, zdůraznění „obecného kněžství“ všech pokřtěných; dialog církve s jinými kulturami; osvobození papežství z politických vazeb a zápletek; reforma římské kurie a zrušení Indexu

zakázaných knih. Kūngovy návrhy se ukázaly přímo jako prorocké: přinejmenším v modifikované podobě se všech sedm požadavků dostalo do koncilních dokumentů. „Už nikdy nebude mít jediný teolog takový vliv [na koncil].“⁶

Co tedy v průběhu času vykrystalizovalo a stalo se závaznými cíli koncilu?

2. Nebude to unijní koncil

Od počátku razil papež označení „ekumenický koncil“ – „koncil celé církve“ (viz projev ohlašující koncil). Touto „univerzální církví“ však byla samozřejmě míněna římskokatolická církev a církve s ní sjednocené, nikoli snad celé křesťanstvo. Zde se opět ukazuje přísně tradiční půda, kterou papež neopustil. Jako by se už ve středověku v církvi i mimo ni – jak jsme naznačili⁷ – nevedla diskuse, podle níž by označení „ekumenický“ mělo zůstat rezervováno koncilům, reprezentujícím celé křesťanstvo. Nehledě na to rozumí papež „ekumenickým“ koncilem to, co jím rozumí církevní právo: koncil univerzální církve, která podle svého vlastního pojetí zůstala po všech rozkolech jedinou pravou církví Ježíše Krista, tj. západní římskokatolické církve.

Z toho bylo hned jasné, že Druhý vatikánský koncil nemá být unijním koncilem rázu koncilů pozdního středověku (Lyon 1274, Ferrara-Florence 1439–1442), při nichž byla vedena jednání s východními církvemi o znovusjednocení a dokonce mohla být, jak se aspoň krátce zdálo, úspěšně uzavřena. Papež byl dostatečně realistický, aby věděl, že roku 1959, na rozdíl od pozdního středověku a ještě i Tridentského koncilu, může být jednota *církve* na základě sjednocení *církví* jen vzdáleným cílem. Na rozdíl i od Prvního vatikánského koncilu tedy nebyly formálně pozvány k účasti neřímské církve, ani východní církve nesjednocené s Římem, s nimiž papež svého času měl tak dobré kontakty v Bulharsku, Řecku a Turecku. Tyto církve, ale sotva církve reformační, měl také na mysli, když stanovil cílem koncilu *rovněž* hledání jednoty církve. Slovo „jednota“ však zpočátku a ještě i později označovalo primárně vnitřní jednotu, to znamená jednomyslnost římskokatolické církve samé, a sice jako předpoklad a prostředek k tomu, aby církev tím věrohodněji přinášela své poselství světu, jemuž se měla otevřít.

To ovšem neznamená, že by překonání rozkolu křesťanstva na jednotlivé církve bylo pro Jana XXIII. jen vedlejším tématem. To snad platilo o vedoucích lidech v kurii, mezi nimiž ostatně nebyl nikdo v této otázce dost kompetentní, nikoli však o papeži. Když byl v dubnu 1959 konečně zveřejněn projev, v němž papež ohlásil ve svatém Pavlu za hradbami koncil, četl v něm svět, že „koncil bude znamenat povznesení a radost křesťanů... obnovené pozvání věřících oddělených společenství, aby nás právě tak s dobrou vůlí následovali při hledání jednoty a milosti“. Ve skutečnosti však papež 25. ledna řekl – suverénně povznesen nad dosud obvyklý oficiální jazykový úzus: „... a *přátelské* obnovené pozvání *našich bratří* v oddělených *křesťanských církvích* k účasti na této slavnostní hostině milosti a bratrství, v níž doufá tolik duší ve všech koutech světa.“ Slova vytištěná zde kurzivou oslabili úzkostliví překladatelé a redaktoři ve smyslu platného církevního práva.

Ani původní papežův text nebyl přirozeně formálním pozváním, a i v něm zůstala jednota církve na základě zrušení rozkolu tématem podřízeným hlavnímu cíli, novému svědectví vůči světu. Teprve když si v následujících dvou letech v zemích tradičně formovaných zřetelněji reformačními církvemi – v Německu, Švýcarsku, Holandsku, Francii, USA – naštěstí po svém vyložili papežovy výroky k tématu církevní jednoty křesťanstva, a když došla tato diskuse ohlasu i v Římě, nabylo toto téma na závažnosti i u papeže Jana. Ta pak ještě notně vzrostla, když papež jmenoval kardinálem rektora papežského Biblického institutu, již zmíněného jezuitu Augustina Beu a svěřil mu na koncilu starost o ekumenické cíle – k tomu se ještě vrátíme.

Jasno nastalo na veřejnosti až po první tiskové konferenci státního sekretáře kardinála Tardiniho 30. října 1959. Ten sdělil, že papež plánuje vyzvat oddělené církve k vyslání *oficiálních pozorovatelů*. To se skutečně ukázalo jako dobré řešení. Neřímské církve to k ničemu nezavazovalo, byly tak ušetřeny dlouhých a bolestivých vnitřních konfliktů, a ani římskou církev to k ničemu nezavazovalo, což zabránilo rozdělení ještě před koncilem. Přesto dával statut *oficiálních pozorovatelů* dotyčným jakožto reprezentantům svých *církví* možnost vlivu i bez hlasovacího práva. I o tom bude ještě třeba podrobně pohovořit.

3. Co tedy mělo být cílem koncilu?

Jedna věrohodně sdělená a poté mnohokrát citovaná anekdota vypráví, že se jeden návštěvník zeptal Jana XXIII., co od koncilu očekává. Papež prý nato přistoupil k oknu své pracovny, otevřel je a řekl: „Očekáváme od koncilu, že vpustí dovnitř čerstvý vzduch.“ Co měl a co směl tento čerstvý vzduch do místnosti přivát?

Ještě před odjezdem z Benátek na konkláve, z něhož se už neměl do Benátek vrátit, proslovil k seminaristům své diecéze tato slova: „Církev je mladá a je i nadále, jako vždycky ve svých dějinách, schopna proměn!“ Vskutku programová věta! K proměnám se v každém případě mělo dospět, to vůbec nebyl žádný neurčitý pocit.

Pius XII. byl rozeným církevním právníkem a kuriálním diplomatem, a nikdy nepůsobil v pastorači. Je proto pochopitelné, že „proměny“ chápal a připouštěl pouze jako teologicky a církevněpoliticky obhajitelné přizpůsobení realitám. Jeho životním tématem bylo vést církev, takovou jaká byla, bez úhony skrze všechna nebezpečí doby, nanejvýš s nejnutnějším přizpůsobením a pokud možno jí otevírat nová pole působnosti. Jan XXIII. byl profesorem církevních dějin – ani on nepůsobil jako kaplan či farář, byl však po dvě desetiletí činný v duchovní správě zahrnující větší celky a v ní získal bohaté zkušenosti, dokonce i za hranicemi své vlasti. Z této doby pochází i jeho neutuchající zájem o křesťanskou odpověď na „sociální otázku“, který ho neopustil do smrti. Tato otázka tehdy i přes „sociální encykliku“ Lva XIII. *Rerum novarum* ještě do značné míry čekala na řešení. Pak byl dvacet let kuriálním diplomatem v různých, ale vždy obtížných misích: nejprve na Balkáně a v Turecku, nakonec v poválečné Francii, kde, ke zděšení tehdejších francouzských politiků, navštěvoval stejně německé válečné zajatce jako francouzské posádky, a kde, k velké nevoli Říma, bral pod ochranu takzvané dělnické kněze, dokud to jen trochu šlo. A konečně, od roku 1953, byl arcibiskupem a patriarchou sociálně složitě benátské diecéze. „Proměny“ pro něho byly samozřejmostí, důvěrně mu známou jak ze studia církevních dějin, tak i z otevřených setkání se světem víře cizím nebo odcizeným.

Do svého papežského úřadu nastoupil Jan s jasným přesvědčením, že víra má vůči světu závazek neodmítat jeho otázky a úzkosti, ale přijímat je jako vlastní otázky křesťanů. Pro to pak razil se svým jménem asi navždycky spojený, a přece tak mnohoznačný pojem

„aggiornamento“. Že by „přizpůsobení“? Tak tomu rozuměli protivníci a bili na poplach – a to až do té míry, že se papežovi přátelé dojemně snažili v přednáškách a článcích dokázat, že Jan XXIII. ve srovnání se svým předchůdcem ani v nejmenším nekorigoval kurs. Žádná slova však nic nezmohou proti zřejmým skutečnostem. Kdyby ovšem skutečně o „přizpůsobení“ šlo, pak by měli odpůrci dokonce pravdu, když bili na poplach. Oč tedy šlo?

„Aggiornamento“ je svým původem slovem z obchodního prostředí. „Aggiornare“ znamená uvést účetní knihy nebo soupisy do současného stavu. I toto měl Jan XXIII. na mysli. To, co je v církvi lidským ustanovením, se může a musí i podle zcela tradičního katolického pojetí přizpůsobovat době. Jak nyní víme z nově vydaných raných svědectví – v řeči při ohlášení koncilu se to nezmiňovalo –, měl papež rozhodně od samého počátku na mysli „aggiornamento“ církevního práva, tedy revizi CIC, později skutečně také provedenou a vyhlášenou roku 1983. Pavel VI. ovšem na tomto poli přizpůsobování toho, co je proměnlivé, vykonal ještě více než Jan. Odložil neforemnou trojitou korunu, tiaru, zkrátil vlečky kardinálů, odstranil sedia gestatoria, zjednodušil organizační strukturu kurie a mnohé jiné. Ale i Jan hned v tomto ohledu ledacos učinil. Odstranil například až dosud obvyklý dvorský styl, jímž psal Osservatore Romano („Římský pozorovatel“, oficiální list Vatikánu, viz výrazy jako: „Jeho Osvícenost Svatý Otec“, „Vyvolený ve svém inspirovaném a vznešeném projevu...“, „Jak jsme se dozvěděli z jeho vznešených rtů...“), stejně tak i trojnásobné pokleknutí spolupracovníků, kteří k němu přicházeli k úřednímu rozhovoru, a další zatěžující věci v oblasti liturgie a církevního práva.

V papežově mluvě však znamená „aggiornamento“ ještě více. Znamená především vnitřní obnovu církve, to jest: obnovu a oživení víry a života společenství v církvi. Víra a křesťanský život se mají stát věcí „dne“, dnešní věci, a nikoli více méně pěknou tradicí, která už není s to utvářet přítomnost a budoucnost. Nemá-li se však *vnitřní* obnova omezit na pouhé vštěpování toho, co bylo zděděno, pak sama o sobě znamená, že si víra a křesťanský život vytvoří pozitivní vztah ke světu, v němž se realizují. Víra a křesťanská praxe se mohou oživit jen tehdy, když učiní věrohodným, že otevírají novou sílu a perspektivu pro život, jaký se žije *ted' a* je takový, jaký je, a ne jaký by si jej církev přála. Nikoli z důvodů falešného přizpůsobování, či dokonce „strategie přežití“, ale z vnitřní nutnosti věci samé plyne vztah víry ke světu a pozitivní příklon k otázkám doby.

Není jistě pochyb o tom, že to nebylo myšlenkou až Jana XXIII. Každá živá teologie a každá živá církevnost nakonec žije z konstruktivního vyrovnávání s výzvami doby. A bylo by groteskním bezprávím předhazovat papežům před Janem XXIII., že neměli cit pro znamení doby a nereagovali na ně. Opak je pravdou, a sice přinejmenším od Lva XIII. Bohužel se tím zde nemůžeme zabývat. Přesto je tu rozdíl, a pojmenovat jej není přinejmenším ve smyslu celkového hodnocení *žádnou* nespravedlností, třebaže v detailech je nutno diferencovat. V „piánské éře“ (jak byla pojmenována) je setkání se „světem“ a „dobou“ především *konfrontací*, u Jana je *dialogem*. Před Janem je svět výzvou protivníka, ne-li nepřítele, jíž je nutno čelit a vůči níž musí být členové církve imunizováni jasnou instrukcí, co mají jako křesťané dělat a čeho se vystříhat. Pro Jana je svět světem, který klade otázky, a církev mu dluží pomocnou odpověď. Proto byla církev v období před Janem „dokonalou společností“ (*societas perfecta*), která má vše, co potřebuje, aby byla sama sebou; má tedy světu co nabídnout, zatímco svět sám jí nemá co dát, a tím spíše nikoli ostatní církve. Poprvé u Jana se nejeví jako takřka obscénní myšlenka, že se církev musí nechat světem problematizovat.

Právě zde se však projevuje i slabina papežské koncepce obnovy církve, která pak i na koncilu působila obtíže téměř nezvládnutelné. Má-li se církev nechat problematizovat dobou, v níž žije a působí, platí to jistě i o jejím zvěstování. Stejně jako její životní formy by přece *mohly* přestat „odpovídat době“ i formy a vyjadřovací prostředky jejího zvěstování, konkrétně tedy její dogmata – už se jim nerozumí, a proto naprosto nemohou uspět se svým nárokem otevírat člověku cestu ke spáse. Ve zcela všeobecném smyslu tedy musí být i zvěstování podrobeno „aggiornamentu“. Jak to však udělat?

Je zcela scestným se domnívat, že by papež mohl a chtěl revidovat i jen jedinou literu definovaného dogmatu. K tomu, abychom to vyloučili, o něm nemusíme uvažovat jako o papeži – stačí, uvědomíme-li si, že to byl teolog a církevní činitel své generace s perfektním novoscholastickým vzděláním. Teologicky tedy byl formován základní představou, že pravdu víry je možné uchovávat ve výpovědích, popřípadě ve slavnostně dogmatizovaných výpovědích, které jako takové nemohou být nikdy překonány, jsou *irreformabiles*. To, že slova, která kdysi věcně správně vyjadřovala pravdu víry, se v jiné době míjejí cílem jen proto, že kromě několika historiků teologie jim už nikdo nerozumí tak, jak byla původně míněna, tato myšlenka by Jana XXIII. nikdy nebyla

napadla. Přesto však byl natolik historikem, aby věděl, že v dějinách skutečně docházelo k proměnám formulací věroučných pravd.

K vyjádření proměny i identity zvěstování a nauky neměla tato teologická generace (stejně jako ještě i moje generace v době teologických studií) jiný prostředek než jen vágní rozlišování mezi pevným „jádrom“ a proměnlivým „rouchem“, jímž se minila rozmanitost pojmů reflexe, kterými se pevné jádro pravdy dále rozvíjelo pro chápání víry. Abychom to znázornili na jednom pro katolíky a evangelíky kontroverzním tématu: Od Tridentského koncilu se považovalo za pevné „jádro“ katolického učení o ospravedlnění, že člověka před Bohem neospravedlňuje „pouhá víra“, ale jednota „víry, naděje a lásky“. ^{7a} Zda je však nejprůměrnější vykládat víru, naději a lásku jako *habitus*, popřípadě jako „kvalitu“, nebo spíše jako pohyb v duši, to patří k „rouchu“, o tom se může a musí diskutovat.

Dnes (a některým teologům už tehdy) však je jasné, že rozlišování jádra a roucha je v uvedeném smyslu jak z hlediska filosofie jazyka, tak z hlediska historického zcela nedostatečné, abychom vyhmátlí problém identity a proměny v oblasti oficiální nauky.⁸ Co dělat, když právě *jádro* je tím, co vyvolává nepochopení? Lze vůbec mít zmíněné „jádro“ bez jazykových forem, to znamená bez „roucha“, které by bylo možné od něho celkem snadno odlišit? A naopak: Což není církev právě povinna setrvat při svém slovu i *proti* všemu nepochopení světa? Nejsou v řeči víry slova, jichž se žádný křesťan nemůže zříci, protože pouze tato slova předávají jimi míněný věroučný obsah? A pokud ano, kde probíhají hranice mezi oprávněně požadovaným přizpůsobením, aby vůbec člověk mohl uvěřit, a nutností riskovat i „bláznovství kříže“, ať už vhod či nevhod?

Zde pojem „aggiornamenta“ zjevně selhává, ba ještě více, téměř nutně vede k nejasnostem, protože podle různých myšlenkových předpokladů posluchačů se na něj váží různá očekávání anebo naopak různé obavy.

4. „Pastorální koncil“

Je jasné, že papež Jan nemohl této nejasnosti předem žádným přesnějším vymezením zabránit. A i kdyby mohl, nesměl by to udělat, protože by tím zaujal předčasně stanovisko v sotva se rozvíjející nitro-církevní teologické diskusi a vyvolal by pouze nový odpor. Způsob jeho reakce, přesněji: směrnice, které skutečně vydal, ukazují, že při-

nejmenším tužil problematiku, která byla z jeho teologických předpokladů vlastně zcela nepřipustná. Lidé jiného formátu by se proto rizika koncilu neodvážili – a tato starost možná spoluzaznívá v kritických hlasech, které jsme citovali. Je typické, že *tuto* pochybnost Jan nechoval. Reagoval jinak. Stanovil koncilu primárně *pastýřský* úkol – bude to „pastorální koncil“.

Tím skutečně vytvořil téměř nový typ koncilu. Koncil bez úkolu překonat věroučné a právní spory se totiž ještě nikdy nekonal. Koncil s hlavním účelem, aby se světová církev sešla proto, aby se v co možná nejúplnější perspektivě poradila, co by se mohlo učinit pro co nejlepší hlásání křesťanské víry ve světě – to bylo skutečně absolutní novum. Přitom bylo jasné, že se má usnést změna tam, kde proti ní není teologických námitek. A co se týče otázek nauky, měl papež sice jasný osobní názor, jak se ještě ukáže; ale ani jakožto papež si netroufal předvídat, kudy přesně vedou nepřekročitelné hranice.

Při zahajovacím zasedání předpřípravné komise koncilu 30. července 1959 formuloval papež cíl koncilu následujícími slovy: Církev zamýšlí, „věrna svatým zásadám, o něž se opírá, a neměnnému[!] učení, které jí svěřil božský zakladatel, ... s odvážným rozletem opět posílit svůj život a svou soudržnost, i s ohledem na všechny danosti a požadavky dne.“ V důsledku toho: papež zaručil plnou svobodu diskuse na koncilu. Duch svatý se postará o jasnost, a pokud ne, pak jej nemůže nahradit ani papež – podle slov papeže Pia XI.: „Na koncilu se vyskytují tři složky: ďáblová, který se snaží zamotat dokumenty, ta lidská působí zmatek, a třetí přísluší Duchu svatému, který vše vyjasní.“ Tato, jak by jistě řekli „realisté“, „naivní zbožná“ důvěra, se pak skutečně osvědčila v několika významných opatřeních, případně v jejich zamítnutí.

Papež například po zahájení až do závěru prvního jednacího období nevskočil do koncilní auly, ač byl podle církevního práva předsedou koncilu, a sledoval diskusi pouze na televizní obrazovce. Lidé z jeho nejbližšího okolí vyprávějí, že monitor běžel po celý den, ale zvuk Jan zapínal pouze tehdy, když ho nějaký řečník zvláště zajímal. Nebo když římská diecézní synoda, kterou sám svolal, přijala strašlivě malicherná usnesení a papežovy úmysly si vůbec nevzala k srdci, byl papež hluboce zklamán, ale nepochybnil její usnesení, a dokonce je veřejně hájil. Jestliže Duch svatý nezabrání tomu, aby církev neměla jiné starosti, než aby (nadále) zůstalo kněžím zakázáno chodit do kina, divadla, na opery a na dostihy, dívat se přílišně na televizi, být viděn